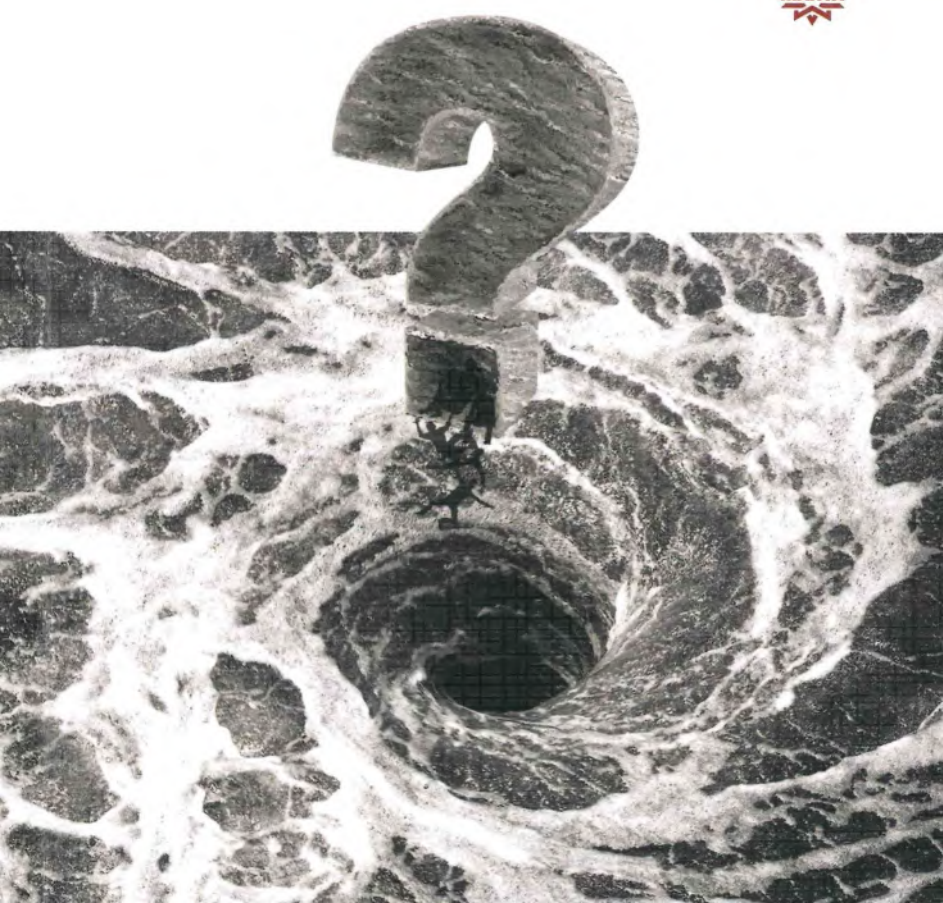
Müslüman Psikologların Çıkmazı

Prof. Dr. Malik Bedri

MAHYA

MÜSLÜMAN PSİKOLOGLARIN ÇIKMAZI

Malik Bedri

İTHAF

Bu çalışma, Batı'nın teorilerine ve sosyal bilimlerdeki uygulamalarına karşı zihinsel esaret zincirlerini kıran Müslüman öncülere, sosyal bilimlerin İslamlaştırılması hareketinin babası Mevdudi'ye, Şehit Seyyid Kutub'a, kardeşi Muhammed Kutub'a ve Meryem Cemile'ye ithaf edilmiştir. Bu öncüler, Batı'daki sosyal bilimlerin ateist, Yahudi-Hıristiyan temellerini ve onun çarpık "insan doğası" kavramını ifşa etmişler, böylece özgürleşmiş yeni nesil Müslüman sosyal bilimcilerin yolunu açmışlardır.

Bu kitap ayrıca, İslam Dünyası, Amerika ve Avrupa'da yeni yeni tomurcuklanan Müslüman psikolog ve psikiyatristlerden, kariyerlerini "İslami psikoloji"nin temellerini oluşturmaya adamış olanlara ithaf edilmiştir.

Malik Badri

Müslüman Psikologların Çıkmazı

Prof. Malik Bedri

Türkçesi:
İrem Nur Kaya

MAHYA

MAHYAYAYINCILIK 64

Müslüman Psikologların Çıkmazı
Prof. Malik Bedri

Özgün Adı
The Dilemma of Muslim Psychologists

Türkçesi
İrem Nur Kaya

Yayına Hazırlayan
Bayram Kahraman

Kapak Tasarımı/Sayfa Düzeni
stepajans@stepajans.com

Baskı/Cilt
Step Ajans Rek. Matbaacılık Tan. ve Org. Ltd. Şti.
Göztepe Mah. Bosna Cad. No:11 Bağcılar/İstanbul
Sertifika No: 12266 T (0212) 446 88 46

1. Baskı, İstanbul 1984 (İnsan Yayınları)
2. Baskı, 2018; 3. Baskı, 2018 (Mahya Yayıncılık)
4. Baskı, İstanbul, Haziran 2019
ISBN 978-605-5222-58-1

© Mahya Yayıncılık 2017

Mahya Yayıncılık ve Eğitim Hizmetleri San. Tic. A.Ş.
Karagümrük Mah. Adnan Menderes Blv. No: 76/29 Fatih/İstanbul
Sertifika No: 40658 T: (0212) 531 25 25
info@mahyayayincilik.com.tr

İçindekiler

Sunuş • 7

1. Giriş • 11

2. Bir Davranışçı Olarak Müslüman Psikolog • 13

3. Felsefe, Sanat ve Kurgu ile Psikolojinin Ortak Alanı • 21

4. İslam ve Ateist Psikoloji • 29

5. Kertenkele Deliğindeki Müslüman Çocuk Psikoloğu • 33

6. Psikometri Çukuru • 39

7. Taklitçi Müslüman Eğitim Psikoloğu • 47

8. Psikanalitik Uçurum • 53

9. Freudyen Kuyunun Zifiri Karanlığı • 57

10. Batı'da Freud'un Tahtından İndirilişi • 61

11. Müslüman Psikologlar Olarak Batı Psikolojisi Hakkında Neler Yapmalıyız? • 69

12. İslam'ın Hizmetinde Psikoloji • 73

a) İslam'ın Hizmetinde Psikoterapi • 73

b) Müslüman Psikometrist • 79

c) İslam'ın Hizmetinde Eğitim Psikolojisi • 81

d) Müslüman Sosyal Psikolog • 85

e) İslami Kişilik Kavramı • 87

13. Batılı Psikoloji Okullarının Tümü Ruhsuz mudur? • 91

14. Batı'nın Ruhsuz Psikoloji Okullarına Nasıl Yaklaşılmalı? • 97

15. Delikten Çıkmalarına Nasıl Yardım Edebiliriz? • 101

I. Hayranlık Evresi • 101

II. Uzlaşma Evresi • 102

III. Özgürleşme Evresi • 102

Kaynakça • 107

Dizin • 109

Sunuş

İnsanlığın hem sosyal hem siyasi hem de moral ve kültürel değerler anlamında dibe vurduğu bir çağda yaşıyoruz. Müslüman insanın hayatın her bir alanıyla ilgili birikimleri, değerleri ve inancıyla insanlığa umut olması gerektiği, fakat umutsuzluğun, yıkılmışlığın, çelişki ve çatışmaların kucağında kendisi için dahi bir umut taşıyamadığı bir zamanda, Malik Bedri akademik birikim ve deneyimi eşliğinde imani tefekkür ve cesaretle, Müslüman psikologların kahredici bir ikilem içinde yaşadığı gerçeğini gözler önüne sermektedir.

Yazar, mesleki ve dinî kimliklerini tuhaf bir şekilde birbirinden ayıran Müslüman psikologlarla birlikte, tümüyle psikoloji disiplinini gözlem odasına almıştır. Batılı yaklaşımların sorunlu bulgularının kaynağında Batılı terapistlerin büyük çoğunluğunun Allah düşüncesinden uzak oluşunun yattığına dikkat çekmiştir.

İnsan, evren ve yaratıcı arasındaki ontolojik ilişkiyi anlamasına yardımcı olmayan, fıtratı dikkate almayan hiçbir görüş, bırakın insanoğlunun manevi ve ruhi sorunlarını çözmeyi, onları daha karmaşık ve içinden çıkılamaz bir hale getirir. Yazarın, gündeme taşıdığı bu gerçekle psikolojinin mevcut temellerini zorladığı ve bu disiplinin ontolojik bütünlükten koparılmaksızın yeniden şekillendirilmesinin önemini vurguladığı

Müslüman Psikologların Çıkmazı ismiyle Türkçeye kazandırılan kitabını ilk okuduğumda Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde son sınıf öğrencisiydim.

Kitabı okuduğumda düşünce dünyamda ve gelecek planlarımda büyük sarsıntılar yaşadım. Kitapta Batı dünyasına eğitim için giden Müslüman öğrencilerin, ülkelerine döndükten sonra yaşadıkları sorunlara dikkat çekilmekteydi.

Batı'da fen ve tıp alanında eğitim alan Müslümanlar ülkelerine döndüklerinde sorunsuz olarak mesleklerini icra ederlerken, sosyal bilimlerde, özellikle psikoloji alanında eğitim alan Müslümanların çok ciddi sorunlar yaşadıkları ifade edilmekteydi.

Cerrahlar için Batılı insanların organları ile Müslüman toplumlardaki insanların organları aynı idi ve Batı'da öğrendiklerini kendi ülkelerinde rahatlıkla uygulayabilmekteydiler.

Ama bu durum sosyal bilimciler ve psikologlar için çok farklıydı. Batılı değerlere göre eğitim alan psikologlar öğrendikleri bilgileri kendi toplumlarına uyguladıkları zaman, ortaya ciddi sorunlar çıkmaktaydı; ya öğrendikleri yanlıştı ya da Müslümanların büyük çoğunluğu...

Kitabı okuyunca düşüncelerim değişti ve seçeceğim branş konusunda ikilem yaşamaya başladım. Çok önceleri genel cerrahi uzmanı olmaya karar vermiştim. Kitabı okuduktan sonra uzun süre psikiyatrist olmayı ve Ayhan Songar Hoca'nın yanında eğitim almayı düşündüm...

Malik Bedri bu kitabında, insan psikolojisinin Batılı normlarda yetişen psikologlarca materyalist felsefeye uygun olarak tek boyutlu ele alındığına dikkat çekmektedir. Ayrıca Batı'nın, Avrupa merkezci bir yaklaşımla bilimin ve doğrunun tek referansının kendisi olduğundan hareketle, diğer medeniyetlerin ve toplumların sosyal ve kültürel birikimlerini yok saydığını ifade etmektedir.

Günümüzde üniversite sınavlarına hazırlanan lise son sınıf öğrencilerini ziyaret ediyor ve onlara şunları

söylüyorum: "Ben iyi yetişmiş bir genel cerrahi uzmanıyım, benim yaptığım işi iyi bir maaş vererek dünyanın en iyi cerrahlarından birine yaptırabilirsiniz. Ancak, toplumu inşa edecek sosyal bilimcileri dışarıdan getirdiğimiz veya içimizden Batılı değerlere göre yetişmiş sosyal bilimcilere toplumu teslim ettiğimiz zaman sorunlar yaşamaktayız. Çünkü inanç ve değer yargılarımızla örtüşmeyen uygulamalar ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle sizler, bu toplumun değerlerine sahip çıkacak sosyal bilimciler olmalısınız ve geçmişimize uygun bir geleceği sizler kurgulamalısınız."

Bu söylediklerimize öğrenci kardeşlerimizin itibar ettiklerini görmek beni mutlu ediyor.

Günümüzde insanlığın yeni bir medeniyet olgusuna şiddetle ihtiyacının olduğu açıktır. Bu sürecin başlangıcında insanlığı barış ve huzura kavuşturacak yeni bir medeniyet kuracak genç sosyal bilimcilerin ve düşünce sahibi herkesin istifade edebileceği bir kitap kazandık.

Bu vesileyle kitabı okuyucuyla yeniden buluşturan "Mahya Yayıncılık"a minnet ve şükranlarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
Selçuk Üniversitesi Rektörü
Ocak 2018, Konya

1

Giriş

Bu kitap, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada Müslüman Sosyal Bilimciler Derneği'nin (AMSS) 1975 yılındaki kongresinde, "Kertenkele Deliğindeki Müslüman Psikologlar" başlığıyla sunduğum tebliğe dayanır. Daha sonraları Müslüman psikologların pek çok atıfta bulunduğu ve alıntılar yaptığı bu tebliğin, birbirini izleyen birçok olayın gelişmesinde etkisi olduğu görülmektedir: AMSS içinde "İslami Psikoloji" dalının oluşturulması, Birleşik Devletler'de "İslam ve Psikoloji" üzerine ilk sempozyumun düzenlenmesi, "er-Reşat Enstitüsü"nün kurulması ve yine 1978 sonbaharında Riyad Üniversitesi'nde "Psikoloji ve İslam" üzerine ilk kez uluslararası bir sempozyum düzenlenmesi...

Tebliğin "Kertenkele Deliği" isimli başlığı, Peygamberimizin (sav) meşhur bir hadisinden alınmıştır. Peygamberimiz, bir gün Müslümanlardan bazılarının Yahudi ve Hıristiyanların absürt ve İslam dışı olan niteliklerini taklit ederek onlara uyacaklarını haber vermiştir:

> *Onlar bir kertenkele deliğine girseler, sizler de onları takip edeceksiniz.*[1]

Modern yaşama sahip Müslümanların her adımında Peygamberimizin bu uyarısının gerçekleştiği o kadar

[1] *Sahihi Müslim*, Kitabu'l-İlm, Bâb Etbau's-Sünen, Hadis no: 2669.

açık bir şekilde görülüyor ki, ayrıca örneklendirmeye gerek bile yok. Bu kitapta bu nebevi benzetmeye sürekli göndermeler yapacağım.

Sosyal bilimler alanında akademik seviyede bir değerlendirme ve uyarlama olmaksızın, toptan kopyalamanın revaçta olduğu açık bir şekilde gözlemlenmektedir. Yahudi-Hıristiyan Batı uygarlığının ürünü teori ve uygulamalar büyük bir ayrıcalığa sahip olmuşlar ve İslam ülkelerindeki üniversitelerin sosyal bilimler kürsülerine egemen olmuşlardır. Buna ilaveten basın, radyo ve televizyon bu yabancı kavramların Müslüman kitleler arasında tutunmasında kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır.

Müslüman bilim adamları ve halkımız arasında baş gösteren psikoloji disiplinindeki Batılı teori ve uygulamaların düşüncesizce tekrarı, İslam düşüncesine yönelik tehditlerin muhtemelen en ciddilerinden biridir. Batılı psikologların insanın kişiliği, güdüleri ve davranışları hakkında ileri sürdükleri teoriler pek çok açıdan İslam ile çelişir. Bu teoriler ve ilgili uygulamalar, dikkatlerimizi çekecek ve hoşumuza gidecek bir biçimde özen gösterilerek "bilim" kılıfıyla bezenmiştir. Müslüman psikologlar, dünyanın diğer yerlerindeki meslektaşları gibi, prestijli bilim şemsiyesinin altına sığınmak konusunda aşırı bir gayretkeşlik göstermektedirler. Maalesef bu saik, onların çoğunun bilinçli veya bilinçsiz olarak, tam bir körlük içinde kendi ülkelerinde uygulanması uygun olmayan teori ve pratikleri kabul etmelerine neden olmaktadır.

Bu kitapta, basit bir anlatımla Müslüman psikologlar arasında görülen şuursuz kopyacılığın tehlikelerini tartışacak, hem bir üniversite profesörü hem de bir psikoterapist olarak kendi deneyimlerimden somut örnekler vermeye çalışacağım. İslam ülkelerindeki Müslüman psikologların uygulamaları ve bunlar hakkında neler yapılabileceğini konuşmadan önce konuyu genel hatlarıyla ele alacağım. Batı'da ve İslam dünyasında hâkim temel psikoloji ekollerinden olmaları hasebiyle davranışçılık *(behaviorism)* ve psikanalize özel bir önem vereceğim.

2

Bir Davranışçı Olarak Müslüman Psikolog

İngiltere'de cerrahi dalında eğitim gören bir Pakistanlı ülkesine dönüp mesleğinde işe başladığında, neredeyse hiç adaptasyon ihtiyacı duymayacaktır. Bu kişi, inanç yapısı, beslenme alışkanlıkları, ailesinin yetiştirme tarzı ve enflasyondan bağımsız olarak aynı dolaşım sistemleri, aynı kalp ve böbreklerle karşılaşacaktır.

Öte yandan kültürel değişiklikler kitlelerin psikolojisini ciddi bir şekilde etkilemektedir. "Pekiştirme" *(reinforcement)* ile öğrenme gibi bazı psikolojik ilkelerin farklı kültürler tarafından kabul gördüğü doğrudur. Fakat, böyle bir ilkenin uygulanmasında seçilen olumlu ya da olumsuz pekiştirme şekilleri ve bunların aktarımı büyük ölçüde kültürlere özgü yollarla gerçekleşir, hatta bu kültürler içinde kişiden kişiye değişebilir.

Genelde Batılı davranışçılar ve deneyci zihniyete sahip psikologlar, inceledikleri öznenin davranışlarının şekillenmesinde kültürün etkisinin farkındadırlar. Fakat onlardan çok azı, özne ile ilgili gözlem ve algılarının bir renk kazanmasında kendi kültürlerinin ideolojik tutumlarından kaynaklanan unsurların oynadığı rolü görebilmişlerdir.

Bilimsel olmaya çalışan Batılı laboratuvar psikologları, insanın kavramlaştırılmasında kendilerini etkileyen temel inanç ve dogmalara sahip olduklarını inkâr

edeceklerdir. İnsan davranışları hakkındaki teorilerinin salt deneysel ve önyargısız gözleme dayandığını iddia edeceklerdir. Hatta Allah'ın varlığı ve dinin yeri konularında tarafsız bir görüşe sahip olduklarını ve manevi olaylarla ilgili çalışmalarında nesnel, önyargısız "bilimsel" bir yaklaşımı benimsediklerini söyleyeceklerdir. Bununla birlikte insanı, "buranın ve şimdinin" fiziksel ve sosyal çevresi ile uyumunu sağlamak için tek bir motivasyonla, yalnızca maddi boyutuyla bir hayvan gibi ele alarak, kendiliğinden ateist bir yaklaşım içine girmiş olurlar. Halbuki ruhu devre dışı bırakan bir insan incelemesi, "ruhsuz bir ruhbilim/psikoloji" iddia etmektir.

Akademik psikoloji objektif ve faydalı olmak istiyorsa, öncelikle insan hakkında kanıtlanmamış varsayım ve referanslarının subjektif olduğunu kabullenmelidir. Bir fizikçi bir makinayı, bir kimyacı moleküllerin hareketlerini önyargısız bir tarafsızlıkla gözlemlediğini iddia edebilir, fakat hiç kimse insanı tam bir tarafsızlıkla incelediğini öne süremez. Hem gözlemci hem de gözlenen, kendi çevrelerinin ve erken çocukluk eğitimlerinin şekillendirdiği değerlere ve kemikleşmiş tutumlara sahiptirler. Bu sosyal süreçte tarafsızlığın ne kadar başarıldığı gözlemci, gözlenen ve uygulanan gözlem yöntemi arasındaki etkileşimin ürünü olacaktır.

Psikolog, öznel olarak neyi kendine referans aldığını itiraf edebilirse, önyargılarının gözlemlerini nasıl etkilediğini daha iyi görebilir ve deneysel kanıtlar gerektirdiği takdirde pozisyonunu hemen değiştirmeye hazır olur.

Toplumlarında geliştirilen insan doğası kavramlaştırmalarında, Batılı davranışçıların pek çoğu kendi gözlem ve varsayımlarının izlerini taşıdığının gerçekten farkında değildir. Bazıları kendilerini dinleme, mekanik hafıza veya motor öğrenme gibi tek bir teoriyle sınırlamışlar, böylece değerli araştırmalarını sadece belirli şartlarda vuku bulan davranışların incelenmesine hasretmişlerdir. Kişisel hayat felsefelerinin kendi teorileri üzerindeki etkisini sınırlamak için insanın genel davranışlarını, inançlarını ve değerlerini açıklarken

genellemelerden kaçınmışlardır. Fakat, aralarındaki oldukça özenli laboratuvar kafalı bazı kişiler ise, yıllar sonra tam bir hayat felsefesi halinde ortaya çıkıncaya kadar, varsayımlarını şekillendiren insan doğası hakkındaki inançlarını bilinçli olarak saklamışlardır. Bunun açık bir örneği, Skinner'in *Beyond Freedom and Dignity*[2] [Özgürlüğün ve Haysiyetin Ötesi] isimli eseridir. Skinner günümüzün en etkili psikologlarından biridir. Pek çok kişi onu modern davranışçılığın babası olarak görmektedir. Bir davranış analizi niteliğinde olan kitabında, Batılı insanın düşünce, değer ve insan doğası kavramlarını eleştirmektedir.

Pekiştirme ve edimsel koşullanma *(operant conditioning)* üzerine yaptığı meşhur deneysel çalışmalarının neticesinde, *doğru* veya *yanlış* olarak isimlendirdiğimiz davranışların belli bir durumda iyilik veya kötülüğe sebep olması veya yaratılıştan *doğru* veya *yanlış* –*helal* veya *haram*– olarak bilmemiz sebebiyle değil, olumlu veya olumsuz pekiştirmeler, ödül ve ceza gibi pek çok ihtimal sebebiyle isimlendirildiği kanaatine varmıştır. Skinner, bu kavramı hukuk ve dine uygulayarak şöyle söylemektedir:

> Bir grup, yanlış davrandıklarında üyelerini cezalandırarak düzenini korur, ancak bu işlev bir devlet tarafından devralındığında para cezası, hapis veya ölüm gibi daha etkili biçimlerde cezalandırma yetkisi, bu iş için görevlendirilen uzmanlara verilir. "İyi" ve "kötü", artık "yasal" ve "yasa dışı" olur. Koşullanma ise davranış ve yaptırımları belirleyen hukuk kurallarında kodlanır. Din kurumu da devletin özel bir şeklidir. Bu kez de "iyi" ve "kötü"nün yerini "sevap" ve "günah" kavramları alır. Koşullanma, pozitif ve negatif davranışları pekiştiren ilahi emirlerde kodlanır; ayinler, ritüeller ve menkıbelerin desteğiyle, kutsanmış kişilerce sürdürülür.[3]

---

[2] Burrhus Frederic Skinner, *Beyond Freedom and Dignity*, Bantam Books, New York, 1975.

[3] Skinner, age., s. 110.

Böylece Skinner'e göre insanın dinî hayatı, koşullanmış tepkiler ve reflekslerle belirlenmiştir. Deney hayvanlarından hareketle aynı düşünce tarzını takip ederek kompleks psikospiritüel (ruhi-manevi) insan davranışlarını da aynı potaya koyan bazı davranışçılar, insanın Allah'a olan inancı ve O'nu yüceltmeye yönelik ibadetlerinde sergilediği hareketlerini, Skinner'in "pekiştirme kutusu"ndaki gibi aç güvercinlerin davranışlarıyla açıklamaya çalışmışlardır.

Hedonizm yani insan davranışlarının temel belirleyicisinin hoş olanı ve hazzı arama, acı ve elem verici uyaranlardan kaçma duygusu olduğu iddiası, bütün pekiştirme odaklı öğrenme teorilerinin temelidir. İnsanın bu hedonist doğası, kuşkusuz modern Skinneryen bir keşif değildir. İnsanoğlunun yeryüzündeki varlığı kadar eskidir. Kuşkusuz, Skinner ve ondan önce Watson ve Pavlov klasik ve edimsel koşullanma konularına laboratuvar analizleri ve uygulamalı davranışsal araştırmalarıyla büyük katkılarda bulunmuşlardır.

Ancak insanoğlu bu koşullandırma tekniklerini söz konusu bilim adamları daha doğmadan yüzyıllar önce, en arındırılmış halleriyle çok daha usta bir biçimde kullanmıştır. Özellikle eski Araplar, Skinner'in edimsel koşullanmasını av köpekleri ve şahinlerin eğitiminde kullanmışlardır. Mukaddes Kur'an, insanoğlunun becerisi olarak hayvanları koşullandırmanın, Allah'ın insana öğrettiği ya da öğreterek kullanması için ona verdiği bir lütuf olduğunu açıkça belgeler.

> *... Size iyi ve temiz şeyler helal kılındı; Allah'ın size öğrettiğinden öğreterek yetiştirdiğiniz avcı hayvanların sizin için tutuverdiklerinden yiyin ve üzerine "besmele" çekin...*[4]

Uzak Arap çöllerinde koşullu pekiştirici olarak aç hayvanlara küçük yiyecek parçalarını verip sonra yüksek perdeden seslerle eşleştiren ve Skinner'in adını hayatında hiç duymamış bedeviler hâlâ görülebilir. Bedeviler

[4] Maide, 5/4.

Şekil 1. Eski Araplar Skinner'den binlerce yıl önce şahinleri koşullandırmayı biliyorlardı.

hayvanların ikincil pekiştireçlere (sese) olumlu cevap verdiklerini öğrendiklerinde, kendi istedikleri algılama yeteneğini hayvanlara kazandırabilmek için farklı pekiştiricileri dikkatle uygulamışlardır. Bu bedeviler insanın hazcı karakterinin farkındadırlar ve koşullandırma tekniklerinde uzmandırlar. Fakat aynı zamanda, Allah'la olan farklı boyutlardaki ilişkilerini görecek akıl ve manevi basirete de maliktirler.

Geçmişteki Müslüman alimler, akademik teori ve modern klasik koşullanmanın bazı genel uygulamalarını çok iyi biliyorlardı. Suudi Arabistan'ın Riyad şehrindeki İmam Muhammed bin Suud İslam Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde görev yapmakta olan Doç. Dr. Faiz el-Hac, bir Fransız üniversitesinde tamamladığı doktora tezini Gazali'nin *koşullanma refleksi* kavramı üzerine yapmıştır.[5] Gazali, 12. yüzyıl Müslüman filozof ve ilahiyatçısıdır.

Dolayısıyla, çeşitli laboratuvar ve alan araştırmaları bağlantısıyla birlikte, insanın hedonistik tabiatıyla ilgili bilgisi, davranışçı tarafından bir at gözlüğü gibi kullanılır. Bu gözlük onun, insan davranışlarıyla ve genel

[5] Yayınlanmamış doktora tezi.

olarak evrenle ilgili algısını dogmatik bir biçimde çarpıtılmış dar bir bakış açısıyla *(tunnel vision)* sınırlandırır. Öte yandan böyle bir bilgi, Müslüman bilim adamının Allah'ın yaratışındaki giriftliğe daha derin ve engin bir perspektiften bakmasına da yardım edebilir.

Genel insan davranışına ilişkin Batılı psikoloji anlayışının insanın psikospiritüel yönü ile başa çıkma konusunda çok sınırlı kalmış olduğuna inanan çoğu Batılı psikolog, davranışçı etki-tepki psikolojisinin de insan davranışlarını açıklamakta yetersiz kaldığına inanmaktadır. Onlar birkaç dolaylı tanım ve sürecin, karmaşık insan davranışı olgusunu fazla basite indirgediğini düşünmektedirler. Skinner'in görüşlerine yakın olanlar, insan hareketlerinin pek çoğunun pekiştirilmiş hareketler olduğunu söylerler. Örneğin, çalışkan bir öğrenci övgü ve yüksek notla; vahşi bir katil, büyük ihtimalle katletme heyecanı ile; kekeme ise kekelediği cümleyi bitirdikten sonra duyduğu haz ile davranışlarını pekiştirmektedir. Pekiştirme, tepki sıklığının artması olarak tanımlandığından, bize çok az yardımcı olan bu sıkı sıkıya kapalı döngüsel tanımdan çıkıp bir tahminde bulunmamız da zor olmaktadır. Yine etki-tepki psikolojisinin, karmaşık insan davranışlarının dengeli bütüncül bir resmini veremeyecek kadar bölük pörçük ve parçacı (atomcu) bir yaklaşım olduğu düşünülmektedir.[6]

Böyle olunca, geniş bir alan olan psikospiritüel dinî olguyu koşullu pekiştirenlere ve şartlı tepkilere indirgemek, bir âmânın filin kuyruğuna dokunarak onu tanımlamaya çalışmasına benzer. Filin, kuyruğu olduğu doğrudur ve söz konusu insan olduğunda; dinin onun hazcılığını ve şartlandırılabilirlik özelliğini dikkate aldığı da doğrudur, ancak bütün hikâye bundan ibaret değildir. O, dinî olgunun derin manevi boyutu içinde sadece çok küçük ve önemsiz bir parçasıdır.

---

[6] Bkz. Calvin S. Hall ve Gardner Lindzey, *Theories of Personality* [Kişilik Kuramları], Wiley, New York, 1978.

Müslüman sosyal bilimciler, Batılı düşünürlerin din hakkındaki yazılarında muharref Yahudi-Hıristiyan mirasının etkisiyle önyargılı bir görüş sergilediklerinin farkında olmalıdırlar. Onlardan pek çoğunun bir ideoloji ve hayat sistemi olan İslam hakkındaki bilgileri ya çok azdır veya hiç yoktur. Bu yüzden, Müslüman davranış bilimcileri kendi ideoloji ve inançları hususunda mahcubiyet duymamalıdırlar.

Eğer bu evreni, en küçük elektrondan en büyük galaksiye kadar bir düzen içinde tutan kâdir-i mutlak bir yaratıcı varsa ve O, vahyini peygamberleri aracılığıyla insanoğluna rehberlik etmesi için göndermişse; İslam dini, ne pekiştirici olarak günahtan arınma belgesi veren bir Katolik kilisesi olarak görülebilir ne de alimleri veya papazları aracılığıyla insanları kontrol etmeye çalışan "doğru" ve "yanlış"ın yerini "dindar" ve "günahkâr" alsın diye uğraşan bir kurum veya özel bir devlet şekline indirgenebilir.

İslam'ın psikospiritüel boyutunun derinliği, hedonist ve ruhsal özellikleri ile insan kavramı hakkında söylenecek çok şey var, ancak konunun ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, bu kitabın konusu değildir. Yine de, bu çalışmada genel olarak değinilecektir.

Her şeye rağmen Müslüman psikologlar, akademik çalışmalarında Batı psikolojisi ile hemhâl olurken, davranışçılığın felsefi temelini ve tarihini anlamak için çaba harcamalıdırlar. Genel insan davranışları hakkındaki sözüm ona deneysel temelli psikolojik teori ve uygulamaları körü körüne kabul etmemeli, bu öğretilere karşı uyanık olmalıdırlar. O formüllerin arkasındaki kültürel varsayımları ve onların kılık değiştirmiş inançlarını eleştirel bir dikkatle incelemelidirler.

Güçlü bir İslam inancına ve bilimsel bir dikkate sahip Müslüman bir psikolog, kuş ve farelerden insanlara kadar farklı canlılardan aşırı genelleştirmelerle elde edilen sonuçların hatalı olduğunu rahatlıkla görebilir. Bu sayede, yapay ve sınırlı laboratuvar deneylerinden hareketle aşırı basitleştirilmiş benzetmelerin, karmaşık,

psikospiritüel dinî davranışları karşılamayacağını da görecektir.

Eğer bu sorumluluğunu idrak etmez ve kendisini İslam dışı yapılara adapte edecek varsayım ve teorileri akılsızca kabul ederse işte o zaman, Hz. Peygamberin bahsettiği *davranışsal kertenkele deliğine* tam olarak girmiş olacaktır. Diğer taraftan, iyi örgütlenmiş bir Müslüman psikologlar grubu, genel anlamda Batı psikolojisini ve hastalıklı materyalist davranışçılığı manevi zindeliklikleriyle yeniden inşa edebilirler.

3

Felsefe, Sanat ve Kurgu ile Psikolojinin Ortak Alanı

Buraya kadar, psikolojinin daha basit yönleriyle olan ilişkisini ele alarak Müslüman psikologların konumunu tartıştık. Psikolojinin bu yönleri daha bilimsel olup genelde Müslüman sosyal bilimciler için çok fazla ideolojik bir sorun oluşturmazlar. Ancak psikolojinin daha "akışkan" yönlerine geldiğimizde kendimizi doğal bir karmaşanın içinde buluruz. Gelişmiş Batı ülkelerindeki psikologlar bile, belirli bir problemin çözümü için bu karmaşık alanda hangi kertenkele deliğinin içine girileceği konusunda görüş birliğine varabilmiş değillerdir.

Bu alan, insanoğlunun belli sorunlarına, tamamen bilimsel ve deneysel psikolojinin yöntem ve sonuçlarını uygulamayı amaçlayan çocuk ve eğitim psikologları, klinik psikologlar ve psikiyatristler, endüstri ve kurum psikologları gibi uzmanların bulunduğu "uygulamalı psikoloji" alanıdır.

Bu alan, insan davranışı hakkında, özellikle kişilik hakkında genel teorilerin geliştirildiği bir alan olduğu için teorisyenler yaygın felsefelerden yahut din veya kurgudan yararlanabilirler. Yine o, bilimsel psikolojinin hazır çözümler öneremediği durumlarla karşılaşan psikoterapistin bir sanatçı gibi serbestçe kendi yeteneklerini geliştirebildiği bir disiplindir.

Günümüzdeki gidişata bakıldığında, ileri uygulamalı psikoloji kitap ve ihtisas dergilerinin çelişkili sonuçlarla dolup taşmalarına şaşırmamak gerekir. Araştırmacılar benzer sorunlarla karşılaşıyorlar, fakat nedense tez ve antitezlerin ardı arkası kesilmiyor. Ne yazık ki, onlar da aynı psikolojik olgunun kavramlaştırılmasını çoğunlukla acı bir anlaşmazlıkla sonuçlandırıyorlar. Hayati sorunlar karşıt kültürel düzeylerde tam ve kesin olarak tanımlanamıyor, dolayısıyla çaba gerektiren çözüm bulma işi kendi haline bırakılıyor.

Örneğin, "Psikolojik olarak kim normal, kim anormaldir?" şeklindeki basit ve genel bir soruyu ele alalım. Anormal psikoloji ve ruh sağlığı alanı, anormalliğe karşı normalliği gösterecek geçerli tek bir kural ortaya koyamamıştır. Yine de, bu alanda genellikle üç görüş kabul edilmektedir:

a. Bunlardan ilki, "patolojik norm"dur. Bu görüş anormalliği basit bir şekilde belirli klinik semptomların (belirtilerin) varlığıyla tanımlayan hastalıklı veya düzensiz veya dengesiz bir durum olarak ele almaktadır. Bu bakış açısı nihayetinde, "normal" kişiyi klinik belirtiler göstermeyen birisi olarak düşünmektedir. Bu norm, eleştirel yargılamalara karşı duramaz. Bir kere, belirti göstermeyen birey gerçekte var olmayan ideal bir durumdur. Yine psikiyatrist ve ruh sağlığı hekimleri belirtileri oluşturan öğeler üzerinde az çok bir fikir birliği içinde olmalarına rağmen uygulamaya bunu yansıtmazlar, özellikle ciddi olmayan genel duygudurum bozukluklarında durum böyledir.

Üstelik şimdi tüm psikiyatri alanı kendi düzeyindeki etkin muhaliflerce şiddetli bir şekilde eleştiriliyor. İngiltere'de Laing ve Cooper, ABD'de Szasz ve –şimdilerde "antipsikiyatri" taraftarı olarak bilinen muhalifler–, modern psikiyatri disiplininin teori ve uygulamalarını ve bu disiplinin kişileri anormal olarak tanılayan normlarını reddetmektedirler. Szasz, bu sonuca vardığı *The Myth of Mental Illness* [Akıl Hastalığı Miti] adlı meşhur kitabında şöyle yazmıştır:

> Psikiyatriyi, zihni hastalıkların teşhis ve tedavisiyle uğraşan tıbbın özel bir dalı olarak tanımlamak bir gelenektir. Halbuki bu, anlamsız ve yanıltıcı bir tanımdır. Akıl hastalığı bir "mit"tir.
> ... Akıl hastalığı tabiri, tıpkı kötü bir ekonominin hasta olarak nitelendirilmesi gibi bir metafordur... Psikiyatrik teşhisler damgalayıcı etiketlerdir. Bunlar bir tıbbi teşhisi ifade etmek veya insanları kızdıran ve can sıkıcı davranışlarda bulunan kişileri yaftalamak için kullanılmıştır.[7]

b. Genel olarak kabul edilen ikinci norm ise "istatistiksel bakış açısı"dır. Normal ve anormal kimdir soruları grafiklerle ve matematiksel bir yaklaşımla ele alınır. Bu yaklaşımda normallik, halkın çoğunun ortada kümelendiği normal dağılım eğrisi (çan eğrisi) ile açıklanmaktadır. Çan eğrisinin her iki tarafındaki küçük alanlar anormalleri temsil eder. Bu bakış açısı, normal dağılım eğrisinin nihai istatistiksel sonuçlarını elde etmek için son derece duygusal, dâhi ve istikrarlı kişileri, kötürüm derecesinde nevrozlular ve geri zekalılar gibi anormal sayacaktır.

c. Kültürel açıdan üçüncü genel norm olan "anormallik", daha belirsiz hatta bazı zamanlarda daha anlamsız olmaktadır. Çünkü, bu bakış açısı bireyin normal ya da anormal olmasıyla ilgili yargı sorumluluğunu, bireyin içinde bulunduğu sosyokültürel çevreye vermektedir. Buna göre bir ülkede anormal olarak düşünülen bir davranış, birkaç saatlik uçuştan sonra başka bir yerde ya da aynı yerde birkaç yıl geçtikten sonra pekala normal sayılabilecektir.

Bu konuda, daha önce başka yerlerde de bahsettiğim Afrika ve Arap kültüründen birkaç örneği tekrar anlatmadan geçemeyeceğim.[8] Can çekişmekte olan gayri İslami bir Sudan geleneğinde, evlilik törenlerinde

---

[7] Thomas S. Szasz, *The Myth of Mental Illness*, Harper and Row,. New York, 1974, s. 262-67.

[8] M. Bedri, "Kültür, Gelenek ve Psikopatoloji", *Sudan Medical Journal*, 10.3.1972.

gönüllü olarak kırbaçlanma olayı vardır. Bu gelenek Sudan'ın merkezindeki Cezire'nin uzak köylerinde hâlâ görülebilir. Geleneğe göre, allanıp pullanarak süslenmiş olan damat gönüllü bir erkek arkadaşının çıplak sırtını elindeki kamçıyla insafsızca kırbaçlar. Bu gönüllü kişi, derin bir hipnozdaymışçasına insanüstü bir tahammülle kanayan yaralarına katlanmakta ve sesini çıkarmamaktadır. Kızlar, damat ve arkadaşının sergilediği bu korkunç gösteriyi her zamanki gibi neşeli ve takdir edici çığlıklarıyla desteklemektedir. Kırbaçlama olayının ve söz konusu geleneğin korunmasını sağlayacak şekilde bu hikâye, bu küçük köyün her köşesinde heyecan ve takdirle tekrar tekrar anlatılmaktadır. Avrupalı bir psikolog bu uygulamayı izole edilmiş bir davranış olarak nasıl görür? Sudanlı damat onlara göre, sadece zalim ve sosyal açıdan anormal biri olarak değil, fakat aynı zamanda başkalarına acı çektirmekten zevk alan bir cinsi sapık, bir sadist olarak teşhis edilecektir. Kırbaçlanan arkadaşı da kendisini cezalandırmak suretiyle erotik ve

Şekil 2. Cezire'nin uzak bir köyünde bir evlenme töreni. gelenek mi, sadomazoşizm mi?

cinsel ihtiyaçlarını tatmin eden bir mazoşist olarak görülecektir.

Bu nedenle, karşıt kültürel düzeyde, anormal hatta patolojik geleneklerden söz edilebilir. Psikiyatri birimlerinde, hastalar dürtüsel hırsızlıkları ve eşcinsellikleri nedeniyle tedavi görmektedirler. Mukaddes Kur'an, Lut Peygamber'in halkında eşcinselliğin yaygın bir alışkanlık haline geldiğini ve bu yüzden Lut Peygamber ve takipçilerinin alenen zulme maruz kaldıklarını haber verir:

> *Lut'u da (peygamber olarak kavmine gönderdik). O, kavmine şöyle demişti: Göz göre göre hâlâ o hayâsızlığı yapacak mısınız? Sahi siz, kadınları bırakıp şehvet için ille de erkeklere mi gideceksiniz? Doğrusu siz ne yaptığını bilmez bir topluluksunuz. Buna kavminin cevabı sadece: "Lut ailesini memleketinizden çıkarın; baksanıza onlar (bizim yaptıklarımızdan) temiz kalmak isteyen insanlarmış!" demelerinden ibaret oldu.*[9]

Hırsızlığı ahlak dışı bir hareket olarak görmeyip bundan suçluluk duyma hislerini kaybetmeleri nedeniyle Şuayb Peygamber'in halkıyla arası açılmıştı. Peygamber onlara; *"Ey kavmim! Ölçerken ve tartarken adaleti yerine getirin. Halkın malına densizlik etmeyin ve yeryüzünde fesatçılık yaparak fenalık etmeyin."*[10] diye söylediğinde, bu ahlaki emre onların başkanlarından şöyle bir cevap gelmişti:

> *... Ya mutlaka seni ve seninle beraber inananları kentimizden çıkarırız ya da dinimize dönersiniz! ...*[11]

Kur'an'ın bu ayetleri, ahlak dışı adetlerin gelenekselleştiği toplumlarda, yüksek ahlaki davranışlar sergileyen kişilerin anormal, tuhaf veya zihnen rahatsız kimseler olarak düşünüldüğünü açık bir şekilde gözler önüne sermektedir. Gerçekten bu kişiler ahlaken temiz

[9] Neml, 27/54, 56.
[10] Hud, 11/85.
[11] Araf, 7/88.

olmaları nedeniyle, ya yurtlarından sürülmüşler ya da öldürülmüşlerdir. Bu durum, Kur'an ayetlerinde açık bir şekilde ifade edilmiştir:

> *... Lut ailesini memleketinizden çıkarın; baksanıza onlar (bizim yaptıklarımızdan) temiz kalmak isteyen insanlarmış![12]*

Modern Batı psikolojisinin kabul ettiği uyumlu normal kişilik normları ve standartları, bu tartışmanın ışığında rahatlıkla soruşturma konusu olabilir. "Uyum" kavramının Batı psikolojisinin teori ve uygulamalarında temel kriter olarak ele alındığı anlaşılınca, soruşturma daha da önem kazanır. Anormal psikoloji veya kişilikle ilgili herhangi bir kitabı gözden geçirip "normal" sayılan bir kişiliğin ölçütünü araştırdığınızda "yeterli güven hissi, gerçeklikle etkili temas kurabilen, makul ölçüde kendi öz değerlendirmesini yapabilen (iç görüş sahibi), bedeni arzularını uygun ölçüler içinde tatmin eden kişi" gibi ifadelerle tanımlandığını görürsünüz.[13]

İnsanın diğer yönlerine hiç değinilmez. Onun, dinî, manevi veya en azından sezgisel yönünden hiç söz edilmez. Yine, uyumlu yetişkin erkek veya kız, normal çocuk ve toplumca kabul edilebilir orta yaşlılar hakkında benzer kavram ve faraziyeler mevcuttur.

Şurası açıktır ki, Batı psikolojisinin uyumlu kişiliğin göstergesi saydığı kriterler, deneylerle elde edilmiş bilimsel araştırmaların sonucu değildir. Onlar daha ziyade çağdaş Batı uygarlığının ürünü olan modern insanın kültürel bakış açısıyla oluşturulmuşlardır. Bu bakış açısı temelde, Batı'nın değerlerine, geleneklerine ve modern materyalist toplumun güçlü direktiflerine dayanır. Büyük ölçüde öznel nitelikli olmalarına rağmen, bu varsayımlar –ki onlar tartışılmaz gerçekler olarak kabul

---

[12] Neml, 27/56.

[13] Örneğin, bkz. Abraham H. Maslow ve B. Mittelmann, *Principles of Abnormal Psychology* [Anormal Psikolojinin Prensipleri], Harper, NY. 1951.

edilmiş olabilirler– Batı'nın uygulamalı psikolojisine yön veren dönüm noktaları olmuşlardır.

Eğer, uygulamalı modern Batı psikolojisinin ana amacı yukarıda sözü edilen ölçütler çerçevesinde normal ve uyumlu bir kişiliğin gelişmesine yardım etmek ise bu durumda Müslüman psikologları bir kenara bırakın, normal bir Müslüman dahi onun temelleriyle uzlaşamaz. İnsanın manevi yönünü dışlayan kriterler, ancak maddecilikle körleştirilmiş bir toplumda kendisine yer bulabilir. Böyle bir toplumda manevi güdüleriyle davranışta bulunan bireyler uyumsuz, uçuk veya anormal olarak damgalanırlar. Modern Batı toplumlarının gırtlağına kadar alkole batmış cinsel devrimleri içinde yaşamak zorunda kalan dindar Müslümanların pek çoğu, anormal kültürlerdeki normallerin anormal görülmesi hakkında yukarıda naklettiğimiz Kur'an ayetlerini çok daha iyi anlayabilirler.

Dolayısıyla, Batı'da modern psikoloji eğitimi gören gerçek bir Müslüman, halihazırda tartıştığımıza benzer bazı konularda Avrupalı meslektaşlarıyla aynı fikirde olmadığını görecektir. Dahası, Batı zihniyetli psikologların yanında pratisyenlik yapan Müslüman bir psikolog, onların arasında kendini anormal, ortama uymayan veya en azından sıra dışı biri olarak bulacaktır.

4

İslam ve Ateist Psikoloji

Psikolojinin sınırları materyalist felsefedeki kurgular ve ateist temelli teorilerle bulanıklaştırıldığından, Allah'a ve dine muhalif, çarpıtılmış bir insan mefhumu ortaya çıkmıştır. Bunun en iyi örneği Sigmund Freud'un psikanalitik teorileridir. O teorilerden bazılarını bu çalışmanın daha sonraki bölümlerinde tartışacağız, fakat burada onun Allah ve din hakkındaki görüşlerinin kısa bir özetini vermek uygun olacaktır.

Henri Ellenberger, Freud'un dine bakışını özetleyerek şöyle yazmaktadır:

> *Felsefeyi küçümsemesine rağmen, Freud'un materyalist ve ateist ideoloji adına felsefi beyanları vardır. Onun felsefesi, dini tehlikeli, metafiziği gereksiz olarak tanımlayan pozitivizmin aşırı şekliydi. Freud, dini evrensel bir nevroz, aklın serbest çalışmasını önleyen bir tür uyuşturucu, insanın terk etmesi gereken bir şey, bir nevi illüzyon olarak tanımlıyordu.*[14]

Sigmund Freud, dinin evrensel bir nevroz olduğu şeklindeki çarpık düşüncesini, dinî ibadet ve öğretileri, *obsesif-kompülsif bozukluk* (takıntı hastalığı) yaşayan kişilerin gösterdiği belirtilerle kıyaslayarak geliştirmiştir.

---

[14] H. F. Ellenberger, *The Discovery of the Unconscious* [Bilinçaltının Keşfi], Allen Lane, Penguin Press, Londra, 1970. s. 525.

New Introductory Lectures on Psychoanalysis isimli eserinde şöyle yazar:

> İnsanlık ailesinin çoktan unutulmuş olan ilkel geçmişindeki önemli olayların etkisiyle aşina olduğumuz dinî olgular, bireyin nevrotik belirtilerinin model olarak alınmasıyla anlaşılmalıdır...[15]

Başka bir kitabında da şöyle bir ilgi kurar:

> Obsesif nevroz din oluşumunun patolojik bir tezahürü olarak telakki edilebilir ve bu nevroz kişisel bir dinî sistem ve din de evrensel bir obsesif nevroz olarak tanımlanabilir. [16]

Freud'a göre, Allah kavramı insanın bir kuruntusudur. Bu yüzden, çocukluk dönemindeki ihtiyaçlarından dolayı yarattığı sahte bir hayale, insanlığın hâlâ ibadet ediyor olmasından şikayetçidir. Ona göre psikanalizin görevi, nevrotik semptomları açığa çıkarıp, dinin ve tanrının maskesini düşürmektir. Bu konuda Stafford-Clark'ın beyanı şöyledir:

> ... İçinde büyüyüp yetiştikleri ailelerinden ayrıldıklarındaki çaresizlik... Nitekim, Freud üzülerek şu yorumda bulunmuştur: Ne yazık ki, Tanrı'ya ibadet edilmesi ve O'na ait mutlak değerler sistemine olan inanç, belki de şimdiye dek tutsak olduğu illüzyonlar olmadan, insanoğlunun bilgelik içinde yeterince ilerleyinceye dek hukuki düzenlemeleri korumak için gerekli bir kurgu idi.[17]

Müslümanların veya bir Müslümanın Freud'un söz konusu ateist felsefi kurgularına karşı tutumu ne olmalıdır? Bir Müslüman psikolog, onun bu teorilerinin

---

[15] Freud, *New Introductory Lectures on Psychoanalysis* (Türkçesi *Psikanalize Yeni Giriş Dersleri,* çev. S. Budak, Öteki Yayınları, İstanbul 2016], Pelican, 1973.

[16] Freud, *Obsessive Acts and Religious Practices* (Türkçesi *Dinin Kökenleri*, çev. S. Budak, Öteki Yayınları, Ankara, 1995) Collected Papers, vol. II, Hogarth Ltd., Londra, 1950

[17] David Stafford-Clark, *What Freud Really Said* [Aslında Freud Ne Dedi?] Pelican Books,1969, p.185

sadece psikoterapötik yönünü değil, ideolojik boyutlarını da kabul ettiğinde, gerçek bir Müslüman olduğunu iddia edebilir mi? Modern Batı psikolojisinde psikanalizin yeri nedir? Onun çağdaş Müslüman psikologlar nezdindeki değeri nedir? Freud'un Arap ve İslam ülkelerinin üniversitelerindeki yeri nedir? Müslüman psikoloğun, Freud'un ateist fikirlerini reddederken, psikanalizinden faydalanabileceği yararlı yönleri yok mudur? Batı psikolojisinde insanın dinî yaşantısını ve dini saygıyla karşılayan başka ekoller mevcut mudur?

Bu ve benzeri sorulara, hemen sistemli cevaplar vermeye çalışmayacağım. Uygulamalı psikoloji alanı ve özel olarak psikanaliz, bu incelemede ele aldığımız akademik ve bilimsel psikoloji ile ilgili bazı sorunlardan çok daha karmaşık ve geniştir. Ukalaca eleştirel bir deneme sunmak da istemiyorum. Bu nedenle, kitabın geri kalan kısmında kertenkele deliğindeki Müslüman psikologların uygulamaları hakkında somut örnekler vererek, söz konusu sorular ve ortaya çıkan sorunlar üzerine yorumlarda bulunacağım.

5

Kertenkele Deliğindeki Müslüman Çocuk Psikoloğu

Müslüman bir ülkede, öğrencilerine ders veren, anne ve babalara çocuk büyütülmesi ve yetiştirilmesi konularında tavsiyelerde bulunup hastalarını tedavi eden Müslüman bir psikoloji profesörü, bu çalışmalarının tümünü Amerika'da veya Avrupa'da yayınlanmış veya bu yayınlardan körü körüne tercüme edilmiş kitaplardaki uyarlanmamış teori ve uygulamalara dayandırır. Bu durumda söz konusu profesör bilinçli veya bilinçsiz olarak "Batı'nın kertenkele deliği"ne tam olarak uymaları için halkın düşünce, fikir ve duygularını şekillendirmiş olmuyor mu?

İslam dünyasındaki çocuk psikologlarıyla çocukların problemleri hakkında konuşulduğunda, büyük çoğunluğunun dogmatik olarak "*anne ve baba her zaman haksızdır*" şeklindeki Batılı görüşe katıldığı görülür. Nedense onlar anormal bir yetişkine dönüşmemesi için her çeşit fiziksel ve psikolojik cezadan uzak tutulmaları gerektiğini söyleyen, "çocukların kırılgan kişiliği" konusundaki popüler modern kavram yanılgısına büyük duyarlılık gösterirler. Kısmen bunun nedeninin, ebeveynlerin kendi mahrumiyetlerinden kaynaklandığı söylenebilir; çünkü geleneksel Müslüman toplumlarımızda ailelerin çoğu babalarından, çocuk yetiştirme adına sert ve İslam'a uygun olmayan uygulamalar almışlardır.

İlginç olan, Müslüman toplumlardaki "geniş aile" yapısıyla Batı'nın ölmekte olan "süper modern aile" yapısı arasındaki farkı, çocuk psikologlarından çok azının görebilmiş olmasıdır. Batı'nın çocuk psikolojisi alanındaki teori ve uygulamalarının körü körüne Müslüman toplumlara aşılanması, akademik ve sosyal suçtan başka bir şey değildir. Batılı ailenin ölümünün muhtemelen tek sorumlusu olarak görülebilecek çocuk psikolojisinin bu teorilerinin, Amerika ve Avrupa'daki deneysel ve pratik uygulamalarıyla birlikte aynen aktarılmasının, genç Müslüman neslin yabancılaşmasında ciddi etkileri olmuştur. Aslında, daha modernleşmiş Müslüman ülkelerde bu olumsuz etkiler şimdiden görülmeye başlanmıştır. Müslüman psikologlar bu aşılama sürecini etkileyici sahte bilimsel bir sır perdesi ardına sakladıklarında, ebeveynleri ve öğretmenleri ciddi "doku uyuşmazlığı" semptomlarına yol açacak uyumsuz "organ nakli"ne ikna ederek çok daha fazla zarar verirler.

İslam'a göre, büyük aile ilişkilerinin korunması dinin emrettiği bir zorunluluktur (akrabalık bağlarına katılım). "*Çocuk her zaman haklıdır*" şeklindeki gevşek popüler tutum, çocuğu ebeveynine saygısızlığa teşvik edebilir. Bu tutum, eğer önü alınmazsa çocuğun İslam'da en nefret uyandırıcı günahlardan biri olan, anne ve babasına nankörlük eden bir genç olarak yetişmesine yol açabilir.

Bunu, kendini Batılı bir modelle özdeşleştiren Müslüman psikoloji profesörüne dönerek örnekleyebiliriz. O, şımarık bir çocuğun endişeli genç babasına, zavallı çocuğun bunalıma sürüklenmemesi için daha fazla müsamahalı olmasını söyler. Bu profesör, annesine karşı kaba davranan çocuğunu cezalandırdığı için babayı suçluluk duygusuna sürükler. Bu vakada suçlu(!) baba, eğer bu "uzman" öğütlerini içtenlikle yerine getirir ve müsamahanın sınırlarını gözetmezse oğlu nasıl bir yetişkin olacaktır?

Aslında Batı'da bile bazı bilim adamları, modern Avrupa'nın orta sınıf ailelerinde görülen ve modern

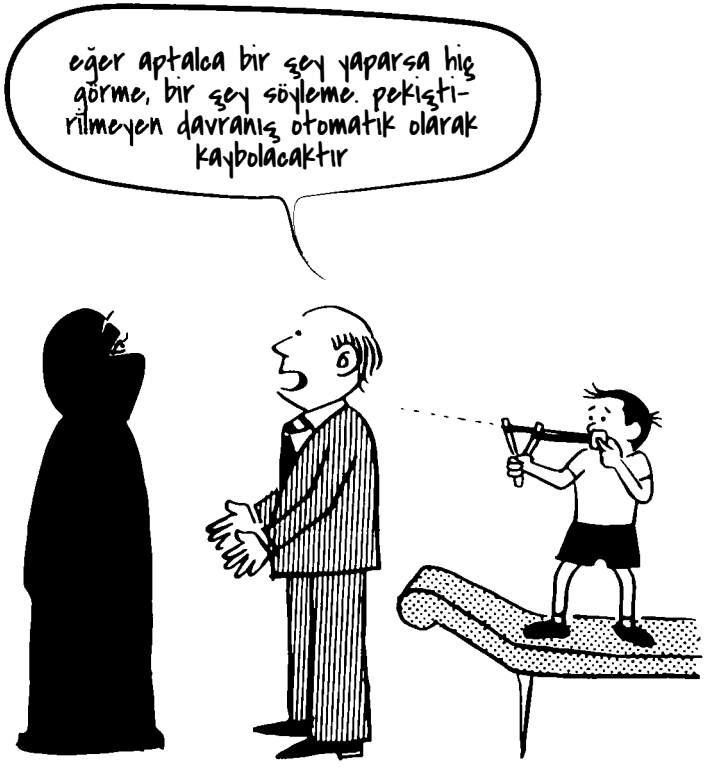
Şekil 3. Bir "esir" gibi Batı'nın uygulama ve teorilerini izleyen Müslüman çocuk psikologları, İslami geleceğin ebeveyn-çocuk ilişkisini karmaşıklaştırmışlardır.

psikolojinin teşvik ettiği aşırı müsamaha ve istikrarsız disiplin anlayışını, günümüz gençliğinde sıkça karşılaştığımız psikopatik ve suç içeren davranışların başlıca nedeni olarak görmektedirler.[18] Meşhur psikiyatrist Anthony Storr, ebeveynlerin çocuklarına yönelik kısıtlayıcı davranışlarını uygun görmeyen psikologların tutumları hakkında şöyle söylemek zorunda kalmıştır:

> ... Anne ve babalar bazen tek kusurları olan ebeveynlikten dolayı eleştiriye uğradıklarını görmektedirler. Ebeveynler koruyucu olduğu ölçüde iyi, sınırlayıcı olduğu ölçüde kötüdürler. Kısıtlama olmadan koruma olamayacağından hiçbir ebeveyn bu çift isimlendirmeden kaçamaz.[19]

---

[18] Örneğin bkz. James Coleman, *Abnormal Psychology and Modern Life* [Anormal Psikoloji ve Modern Hayat], Scott Farasman & Co., 1961.
[19] Anthony Storr, *The Integrity of Personality* [Kişilik Bütünlüğü], Pelican Books, 1974

Şekil 4. Bir psikoloğun anneye tavsiyesi...

Batı ülkelerinde ve modernleşmiş İslam toplumlarında modern çocuk psikolojisi konusunda meraklı meslektaşlarıma her zaman şunu söylerim:

> Eğer çocuklarınızın Amerikan filmlerinde gördüğünüz gibi, büyüdüklerinde ayaklarını masanın üzerine atarak yüzünüze karşı uzatıp oturmasını ve dırdır eden, sıkıntı veren bir ihtiyar olduğunuzda sizleri bir huzurevine kapatmasını hoş karşılayacaksanız, o zaman Amerikan çocuk psikolojisi eserlerinin esiri olmaya devam edin. Fakat siz, anne ve babaya nezaketi Allah'a ibadet gibi gören Kur'an ayetlerine hâlâ değer veriyorsanız, şu ayetleri hatırlayınız:
> *Rabbin kesin olarak şunları emretti: Ancak kendisine ibadet edin, anne ve babaya iyilik edin. Onlardan biri*

veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, sakın onlara "öf" bile deme ve onları azarlama. İkisine de tatlı ve güzel söz söyle. İkisine de acıyarak tevazu kanatlarını indir ve şöyle de: "Ey Rabbim! Onların beni küçükten terbiye edip yetiştirdikleri gibi, sen de kendilerine merhamet et."[20]

Aynı şekilde, Hz. Peygamber'in "*Cennet annelerin ayakları altındadır.*" hadisine gerçekten değer veriyorsanız, attığınız adımlara dikkat ediniz. Bilmeden derin bir kertenkele deliğine düşebilirsiniz. İşin gerçeği, bu psikologlar az önce sözünü ettiğim muameleyi çocuklarından görmeseler bile, onların torunları ebeveynlerine aynı şekilde davranacaklardır. Gelenekler ölebilir, fakat güzel bir İslami geleneğin yavaş yavaş ölmesinde rol almak, hiçbir şekilde kabul edilebilir bir şey değildir.

[20] İsra, 17/ 23, 24.

6

Psikometri Çukuru

Batı psikolojisinin bilime yaptığı en önemli katkılardan biri olan psikometri, özellikle zekâ testleri, kişilik envanterleri ve mesleki rehberlik testleri gibi objektif ölçümler için yararlıdır. Fakat, Batı'nın bu psikolojik testlerinin İslam ülkelerine herhangi bir katkısının olması için bunlar bir adaptasyon ve standardizasyon sürecinden geçirilmelidir. Avrupa'nın süper endüstrileşmiş ülkeleriyle gelişmekte olan Müslüman toplumlar arasındaki büyük farklılıklar, adapte edilmemiş testlerin sonuçlarının geçersizliğine yol açabilir. Müslüman psikologlar ve Batılı bilim adamlarınca, uyarlanmamış ve standartlaştırılmamış psikolojik testlerle yapılan ve sonuçları hatalı çıkan pek çok araştırma buna örnek olarak verilebilecek olsa da, çalışmamızın konusu değildir.

Bununla birlikte, belirsiz psikanalitik kavramlara ve kültürel bağlamda varsayımlara dayanan başka kişilik testleri de bulunmaktadır. "Yansıtma teknikleri" olarak adlandırılan bu testler ise sadece karşıt kültürel ortamlarda değil, onların kendi ülkelerinde yani Batı'da bile geçerli ve güvenilir bulunmamaktadır.

"Yansıtma" *(projection)* terimi orijinal olarak Sigmund Freud tarafından, kişinin suçluluk, saldırganlık ve aşağılık duygusu gibi bastırılmış duygularının bilinçsizce başka kişilere ve durumlara yöneltilmesi

şeklinde tanımlanmıştır. Ona göre yansıtma, egonun bilinçaltındaki savunma mekanizmasıdır. Bunun bir örneği, başkalarını kendisine karşı saldırgan davranışlarda bulunmakla suçlarken, gerçekte kendi düşmanlık duygularını baskılayan kişide görülebilir.

Çok geniş anlamlarda kullanılan "yansıtma teknikleri" bireyin düşüncelerini, duygu ve hislerini bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde nispeten yapılandırılmamış materyallerle açıklama eğilimini ifade eder.

Bu tekniklerde, özneye renkli ve siyah-beyaz mürekkep lekeleri gösterilerek, ne gördüğü ve o şekillerin kendisine ne düşündürdüğü sorulur. Yaygın olarak kullanılan bu mürekkep lekeleri tekniği "Rorschach testi"dir. Bundan farklı olarak, test edilecek kişiye bir dizi resim gösterilip bu resimler hakkında bir hikâye yazması istenebilir. Her bir kare resmin açıklanmasından sonra kişiye bu hikâyenin ana konusu ve karakterleri hakkında sorular sorulur. Bu da, meşhur "Tematik Algı Testi"nde (TAT) kullanılan yöntemdir. Üçüncü popüler test "Ev-Ağaç-İnsan" (EAİ) testidir. Bu teknikte kişiden bir ev, bir ağaç, bir insan resmi çizmesi istenir ve sonra çizdikleri hakkında kendisine sorular sorulur. Daha kısıtlayıcı bir yansıtma testi ise cümle tamamlama testidir, kişiye tamamlanmamış bir cümle verilerek onu tamamlaması istenir.

Bu ve benzeri testlerin altında yatan temel varsayım, mürekkep lekesi şeklinin kendisine hatırlattıklarını söyletmekle, bir hikâye anlatmakla, bir kişi çizmekle veya bir cümleyi tamamlatmakla kişinin kaçınılmaz olarak bilinç düzeyindeki veya bilinçaltındaki korku, ümit ve duygu saplantılarını yansıtacağıdır. Uzman bir psikoloğun bu sembolik, somut cevap ve yansıtmalardan, kişinin hayalî saplantılarını ve bilinçaltında gizli kalmış güdülerini ortaya çıkarması beklenir.

Ne yazık ki böyle yapmakla pek çok psikolog, geçmişindeki saplantılarını ve kendi psikanalitik kurgularını yansıtmıştır.

Anastasi'nin dediği gibi:

Şekil 5. Batı medeniyetini körü körüne izleyen Müslüman çocuk psikologları ebeveynleri suçluluk duygusuna, çocukları ise ebeveynlerine karşı gayri İslami tutumlara sevk etmektedir.

> ... Belki de en can sıkıcı sonuç, yansıtma tekniklerindeki puan yorumlamalarının, genellikle test alan kişi kadar, uygulayan kişiyi de yansıtmasıdır. Diğer bir deyişle, test cevaplarının nihai yorumu, test yapılanın kişilik dinamiklerinden çok testi uygulayanın teorik yönelimlerini, onun gözde varsayımlarını ve kişisel özelliklerini daha fazla göstermesidir.[21]

Bu testlerin subjektif olduğu, üzerinde durulmayacak kadar açıktır. Pek çok kontrollü araştırma,[22] yansıtma tekniklerinin güvenilir olmadığını, çeşitli uygulamalarda farklı sonuçlar verdiğini göstermiştir. Belirsizdirler ve puanlaması zordur. Güvenilirliği, tek başına son derece subjektif nitelikli olan test uygulayıcısının iddia edilen klinik yeteneğine bağlıdır ve geçerlilikleri

[21] A. Anastasi, *Pyschological Testing* [Psikolojik Testler], Macmillan, New York, 1968, s. 578.

[22] Age.

büyük ölçüde tartışma konusudur. Kısacası iddia ettikleri şeyi ölçüyor gibi görünmemektedirler.

Buna rağmen, kertenkele deliğindeki Müslüman klinik psikologların ve psikometristlerin çoğunun yansıtma tekniklerine yapıştıklarını, uyarlama zahmetine katlanmadan ve ayrım gözetmeden bu testleri uyguladıklarını görüyoruz. Onlardan bazıları bu testleri, deneklerin zihinsel yapılarını yansıtan X-ışınları olarak görmektedirler.

Örneğin Sudan'ın Hartum Üniversitesi'nde çalışan Mısırlı bir psikolog, soğukkanlılıkla işlenmiş bir cinayet davasında sadece Rorschach testinin sonuçlarına dayanarak, hükümlünün suçsuz olduğuna dair mahkemeye rapor sunmuştur.

İslam ülkelerindeki bazı saygın kliniklerde hastalarla ilgili ciddi kararlar, zaman zaman TAT, Rorschach, hatta EAİ testlerinin sonuçlarına göre alınmaktadır.

İdeolojik düzeyde, Müslüman psikologların eğitiminde bu tür yansıtma testlerine bel bağlamanın tehlikesi, onlara psikanalitik genelleştirmeler için psikometrik kanıtların yanlış izlenimlerini verebilmesidir. Pek çok genç psikolog adayı, yansıtma testlerinin Freudyen kavramlara dayandığını ve sonuçların psikanalitik çizgide yorumlandığını unutmuş görünmektedir. Hal böyle olunca, ürettikleri "kanıtlar", Arapça bir deyim olan, suyunu aldığı nehre boşaltan "Jiha'nın su çarkı" gibi döngüsel olacaktır.

Yansıtma tekniklerinin kullanıldığı sosyal ve psikolojik araştırmaların çoğunda bu döngüsel süreç işlemiştir. Örneğin bir Arap profesör, uyguladığı cümle tamamlama testlerinde tepkilerin niteliği ve yavaşlığı sebebiyle, bir Arap ülkesindeki kadınların derin aşağılık duygusundan ve "cinsel baskı"dan mağdur oldukları sonucuna varmıştı. Çünkü örneklem olarak kullandığı küçük bir kadın grubu, "penis" ve "regl" gibi uyarıcı kelimelere cevap vermemişler ve bu cümleleri tamamlamamışlardı. Bu profesör, bizim ülkelerimizdeki Doğu kadınının cinsel uyaranlara karşı tepkilerini yavaşlatan

doğal utangaçlığını, cinsel baskı, "penis özentisi" ve diğer birçok genellemenin kanıtı olarak görmüş ve yansıtma testlerini kullanarak bunları başarıyla "açığa çıkardığını" iddia etmiştir. Aynı gruba başka bir yansıtma testi verilse, beklenildiği gibi benzer sonuçlar elde edilecek ve cinsel baskı, "penis özentisi" veya Oedipus kompleksi, uzmanın psikanalitik görüşlerine kanıt olarak kabul edilecekti! Yansıtma teknikleri arasındaki bu benzerlik ve psikanalitik eğilimli uygulamacıların yorumlama yöntemlerinin birbirinin aynı olması, üzerinde konuşmaya değmeyecek kadar açık bir gerçektir.

İyi bilinen yansıtma tekniklerinin bir başka önemli zorluğu da bir eğitim psikoloğunun uygulamalarında başarılı olabilmesi için bu testleri öğrenmeye büyük zaman ayırması gerektiğidir. Örneğin yaygın olarak kullanılan Rorschach testinin puanlama sistemi çok karmaşıktır. Bir kişinin Rorschach uzmanı olabilmesi için, klinik psikolog eğitiminin ötesinde çok daha fazla eğitim görmesi gerekir. Sadece TAT eğitimi, klinik

Şekil 6. Bir psikologla hastanın konuşması.

psikolojide bir lisansüstü eğitim zamanının dörtte birinden fazlasını alabilir.

Gelişmekte olan bir ülkede çalışacak olan Müslüman bir psikoloğun, uzmanlık için harcayacağı bu zamanın neticesinde elde edeceği şey, vakit israfından başka bir şey olmayacaktır. Lisansüstü psikoloji öğrencileri, zamanlarını ümmetin daha fazla yararlanabileceği diğer nesnel psikometrik yöntemleri öğrenmek için kullanmalıdırlar.

Eğer uygulayıcı yansıtma testlerini kendi psikanalitik kurguları için malzeme olarak kullanmazsa, bu testlerin yapılanmamış uyaranların modelleri olarak araştırmalarda bir yeri olabilir.

Örneğin, tanınmış Amerikalı psikolog Wayne Dennis'le yaptığımız "Modernleşme İndeksi"nde,[23] insan çizme testinden yararlanmıştık. Bu araştırmada, Sudan'ın üç farklı bölgesinden gelen çocuklara istedikleri şekilde bir insan resmi çizmelerini söyledik. Çizilen resimlerde Batılı elbiseler giyenlerle geleneksel Sudan elbiseleri giyen insanların birbirlerine oranı, seçtiğimiz şehrin, kasabanın ve köyün modernleşme oranına yakındı.

The Psychology of Arap Children's Drawings [Arap Çocukların Çizimlerinin Psikolojisi] isimli çalışma 1400'den fazla resme dayanır. "Ev-Ağaç-İnsan" testinde olduğu veya Machover'in "bir insan çiz" testinde yaptığı gibi psikanalitik bir yoruma gitmeden, Arap öğrencilerin duygusal ve akademik sorunlarının incelenmesinde insan figürü çizmenin değerini ortaya koymaya çalıştığım bu araştırmada bu türden psikanalitik yansıtmaların Arap çocuklarının resimlerine uygulanmasının uygun düşmediğini görmüş olduk.[24]

Sınırlı bir şekilde uygulanmış olsalar bile "kültüre bağlı" yansıtma testlerini, Avrupa kültürünün dışındaki

[23] M. Bedri ve W. Dennis, "Sudan'ın Modernleşmesi ile İnsan Figürü Çizimlerinin İlişkisi", *Journal of Psychology*. 1964, 58, s. 421-425.

[24] M. Bedri, *The Psychology of Children's Drawings* (Arapça), Al-Fatah, Beyrut, 1966.

ülkelerde uygulamadan önce çok iyi uyarlamak gerekir. Mısırlı klinik psikolog Dr. Mahmut ez-Zayadi ile, bu sorunu incelemek için TAT testiyle ilgili bir çalışma yapmıştık. Ürdün'ün Ghor vadisindeki Arap bedevilerinin uyarlanmamış TAT kartlarına, özel olarak Arap karakterlerle hazırlanmış diğer resimleri taşıyan kartlara göre çok daha farklı hikâyeler anlattıklarını gördük.[25]

[25] Ürdün Üniversitesi'nin finanse ettiği yayınlanmamış bir çalışma.

7

Taklitçi Müslüman Eğitim Psikoloğu

Çocuk psikologlarının yanı sıra, kertenkele deliğindeki Müslüman eğitim psikologları da çağdaş materyalist toplumların İslam dışı doktrinlerine ve uygulamalarına dayalı Batılı eğitim teorilerini bir papağan gibi tekrarlamaktadırlar.

Örneğin, onlardan bazıları "cinsellik eğitimi" ve "üniversite hayatının gerçek ruhu" ve benzeri muğlak terimleri destekliyormuş gibi görünseler de, gençlerimizi psikolojik olarak zarara uğratan, baştan çıkaran cinsel baskı ve komplekslerden kurtarmak için tek yolun ortaöğretim ve üniversite düzeyinde cinsellik eğitimi vermek olduğunu açıkça savunmaktadırlar. İddialarına göre, karşıt cinslerin birbirlerinden ayrı eğitim görmeleri onları zayıflatmakta ve karşılaştıklarında günaha teşvik etmekteymiş. Zaten, her nasıl olursa bir yolunu bulup birbirlerini görürlermiş. Bu nedenle, "gerçek üniversite ruhu" içinde karma eğitim almak sadece bir "kardeşlik ruhu" yaratmakla kalmamakta, aynı zamanda cinsler arasındaki gayrimeşru ilişkileri de azaltmaktaymış.

Ne yazık ki bunları söyleyenlerin statüleri, belagatleri ve bilimsel jargonları nedeniyle pek çok kişi, hatta dindar olanlar bile, bu önerileri beyaz adamın laboratuvar araştırmalarından elde ettiği gerçekler olarak görmektedirler. Kuşkusuz, eğitim dışı sebepler nedeniyle

bu fikirlerin savunuculuğunu yapan daha pek çok kişi var.

Şu soruları sorabilir miyim? *Cinsel eğitim nedir? İddia edilen değerlerle ilgili olarak Batı dünyası da dahil, ne gibi kanıtlara sahibiz? Müslüman eğitimcilerin papağan gibi tekrarladıkları, "karma eğitim sisteminin modern Müslüman toplumlarda uygulanması" ne derece başarılı olabilir? Batı dünyasında, genç bir erkek veya kadının "iyi bir cinsel eğitim" aldığı söylemi neyi ifade eder ve bu kavram İslam'la nasıl bağdaşır?*

Bu soruların çok açık olan cevaplarını bu kitapta tartışmak için ne yerim ne de zamanım var, fakat şunu belirtmek ilgi çekici olabilir; cinsel eğitim konusunda modern eğitim psikolojisi ve ilgili disiplinlerin tam bir anlaşmazlık içinde olması, bu sorulara verilen en net cevaptır. Farklı yazarlar, alanın spesifik bir tanımı üzerinde bile fikir birliği içinde değildirler. Söz konusu eğitimin amacına ve nasıl uygulanacağına gelince, insan kendisini tam bir kum fırtınası içinde bulur. Bu nedenle tanınmış bir otorite; *"'Cinsel eğitimin amacı nedir ve cinsel eğitimi değerli kılan kanıt ve veriler nelerdir?' gibi sorular her zaman canımı sıkmıştır."* [26] demektedir. Meşhur bir kitabın yazarı da, *"Diğer popüler kitapların hiçbirisinde cinsel eğitim konusunda yazılanlardan daha saçma bir şey yazılmadığını, bu yazılanlara rağmen ve belki de bu yazılar nedeniyle Amerikalıların cinsiyetle ilgili tutumlarının baştan sona karmaşıklaştığını"*[27] ifade etmektedir.

Bu önemli konuyla ilgili bahse değer can alıcı bir gerçek, Batılı düşünürlerden bazılarının karma eğitimin hikmetini kendi kendilerine sormaya ve çağdaş cinsel devrimi Batı uygarlığını tehdit eden bir hastalık belirtisi ve nedeni olarak görmeye başladıklarıdır. Bunların

---

[26] B. Fretz'den nakleden Paul Fink ve Van Buren O. Hammett, *Sexual Function and Dysfunction* [Cinselliğin İşlevi ve İşlevsizliği], Davis Co. Philadelphia, 1969.

[27] Albert Ellis, *Sex Without Guilt* [Suçsuz Cinsellik], Wilshire Book Co., Hollywood, Kaliforniya 1974.

arasında sözünü esirgemeden yazan George F. Gilder, *Sexual Suicide* [CinseI İntihar] isimli kitabıyla bu alana önemli katkılarda bulunmuştur. Kitabı 1973'ten bu yana beş kez basılmıştır. Gilder böyle bir yaklaşıma ulaşıncaya kadar, uzun yıllar feminist hareketlerin hayranı olarak kalmıştır:

> Konuyu bana feministler tanıttı, o kadar cazip ve inandırıcıydılar ki, yanıldıklarını anlayıncaya kadar yıllarım geçti, fakat bu yıllar öğretici ve eğlenceliydi. Üstelik bu kitap için başlıca hazırlığım feminist literatürdendir.[28]

Karma eğitim konusunda Gilder şunları söylemiştir:

> Karma eğitim antropolojik ölçüler açısından gerçekten "doğal olmayan" bir yöntemdir. Bu eğitim tarzı, farklı şekillerde ve farklı evrelerde olgunlaşan erkek ve kızların öğrenme çevrelerinde köklü bir değişiklik demektir... Amerikan okullarında ortaya çıkan problemlerin ve toplumdaki bozuklukların çoğu, diğer insan toplumlarında nadir olarak görülen "*kız ve erkekler olabilecek her yerde bir araya gelmelidirler*" varsayımının sonucu olarak nitelendirilebilir.
> Karma eğitim taraftarları size, erkek çocukların kızlara cinsel bir obje olarak bakmak yerine, onlara insan olarak saygı göstermeyi öğrendiklerini söyleyeceklerdir. Bunlar herhangi bir yerde, hangi koşullar altında olursa olsun –bunaklık veya eşcinsellik hariç- erkeklerin dişileri "cinsel objeler" olarak görmekten kaçınmayan kişiler olduğunu düşünürler. Okullarımızı yöneten işte bu "hayalci" tiplerdir. Onlar, öncelikle gelişme çağındaki genç kızlara olan cinsel ilgilerini, kendi sapıklıklarını düşünme eğilimindedirler. Bu duygu, okuldaki erkek öğretmenler tarafından olduğu kadar diğer erkek öğrenciler tarafından da paylaşılır.[29]

Gilder Amerikan eğitim sisteminin bu çıkmazına matem tutar:

---

[28] George Gilder, *Sexual Suicide*, Bantam Books, New York, 1975.
[29] Age., s. 219-220.

Söylendiği gibi, "*zamanı geri alamazsınız*". Az sayıda kalmış olan kız erkek ayrımı yapan okul, felsefesini ve temel mantığını kaybetmesine rağmen yaşamını sürdürmeye çalışan bir canlı gibi, ideolojik boşlukta kaybolup gitmektedir. Karma eğitim artık mesele olmaktan çıkmıştır ve bizim için evrenseldir. Sadece Amerikan okullarındaki performansından duyulan memnuniyetsizliği tartışabiliriz. Mesele, geriye kalan erkek ya da kız okullarının kapılarını karma eğitime ne zaman açacakları ve gelecekte herhangi bir enstitüde cinsiyet ayrımı denemesinin gerekip gerekmeyeceğidir.

Gilder genel olarak cinsel devrim konusunda şaşmaz bir kararlılık ve belâgatle şöyle der:

Belirtmek gerekir ki cinsiyet, günübirlik yaşayan fahişeler grubuna, protestan lezbiyenlere, emekli beyzbol oyuncularına, pornoculara, vatansız devrimcilere, polimorfik sapıklara, playboy felsefecilerine, anketörlere, duyumsal psikiyatristlere ... bırakılamayacak kadar önemli bir konudur. Onların hepsi su yataklarında, daktilo başında, televizyon şovlarında arzı endam ederek, "özgürlük" çığırtkanlığıyla cinsel devrimin yazar kasalığını yapma peşindedirler.

Hiçbir şey tam olarak özgür değildir, en az özgür olması gereken de cinselliktir. O bizim enerjimizin, kimliğimizin ve duygularımızın kökleriyle derinden bağlantılıdır. Kuşkusuz cinsellik ucuzlatılabilir. Fakat o zaman kaçınılmaz olarak toplumun bütününe pahalıya mal olur. Çünkü cinsellik, yaşam gücü ve milletin bütünleştirici dürtüsüdür. Cinselliğin nasıl yönetildiği, ifade edildiği, yayıldığı önemlidir, zira toplumun karakterini derinden etkiler. Günümüzde olduğu gibi, cinsiyetin değerinin düşürüldüğü, reklam konusu yapıldığı ve çirkinleştirildiği zaman, hayatımızın kalitesi de düşmekte ve sosyal dokumuz bozulmaktadır.[30]

[30] Age., s. 218.

Eğer Batı'daki gidişat bu ise bazı Müslüman eğitimci ve psikologların kendilerinden emin, savunmacı tutumları açıkça zararlı olarak yorumlanacaktır. Onlar, eğitim ve psikoloji teorilerinin arkasına sığınarak, Batı'nın cinsel devrimini bilinçli olarak kendi ülkelerine getirmek istiyorlarsa durumları zaten ortadadır. Fakat sadece Batı'da yayınlanan kitaplarda okudukları teorileri yansıtıyorlarsa, o zaman gerçekten kertenkele deliğine girmişler demektir.[31]

Şekil 7. Sudan'da geleneksel din eğitimi.[31]

[31] Sudan, Bahtü'r-Ruda Eğitim Enstitüsü'nden bir sanatçının çizimi (V. L. Griffith, Experiment in Education, Longmans, Green & Co., London, 1953).

8

Psikanalitik Uçurum

Çok daha ciddi sorunlar yaratan bir diğer davranış biçimi de pek çok Müslüman psikoloğun, Batılı psikologların kısmen veya tamamen terk ettiği kertenkele deliğine dalmalarıdır. Psikanalitik çukur bunun en açık örneği ve muhtemelen en tehlikeli olanıdır.

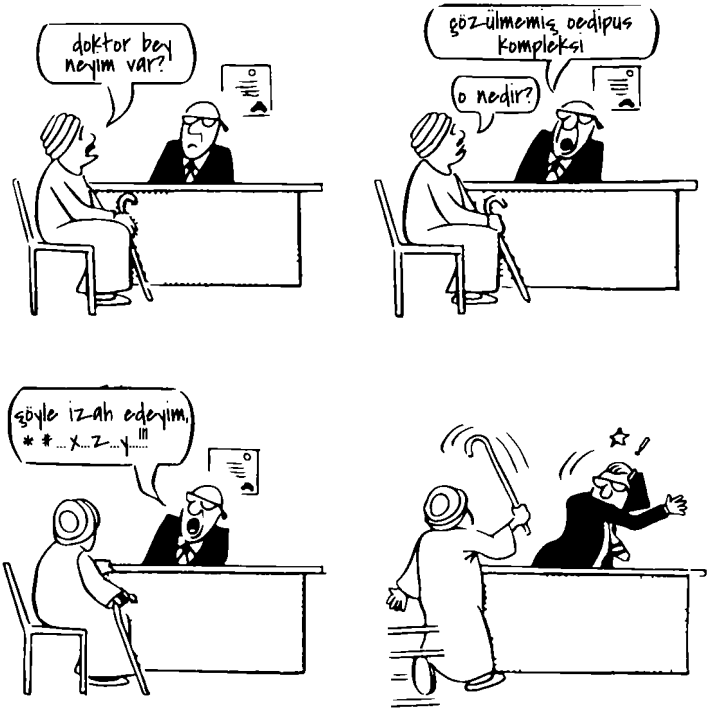
Daha önce de belirttiğimiz gibi psikanaliz, sadece ruhsal rahatsızlıkların tedavisiyle ilgilenen psikolojik bir ekol değildir. Freud'un dünya çapındaki etkisi, modern tıbbın ve klinik psikolojinin sınırlarını geçmiş ve bu etkiler, sosyal bilimler, felsefe, din, sanat ve edebiyatta büyük ölçüde hissedilir olmuştur. Amerikalı bir tarihçinin söylediği gibi: *"... Amerika'daki tüm ideologların en etkilisi ve önemlisi, kuşkusuz 1909'daki ziyaretiyle kamuoyunda gerçekten depreme neden olan Sigmund Freud'dur."*[32] Bu depremin titreşimleri güçlü ritimleriyle, Müslüman genç bilim adamlarımızın en temel dinî ideolojilerini sarsmıştır.

Müslüman psikolog ve psikiyatristlerin çoğu psikanalize büyük saygı duymakta, her türlü normal ve anormal davranışların açıklanmasında Freud'un kavram ve teorilerini, bireylerin uyum sorunlarından çeşitli kültürlerdeki Müslümanların müşterek sosyal

[32] O. Cargill'den aktaran David Bakan, *On Method* (Jersey Inc. San Francisco, 1969), s. 130.

davranışlarına kadar çeşitli alanlarda kullanmaktadır. Küçük örneklemlerden ve uyarlanmamış psikanalitik yönelimli projektif testlerin sonuçlarından hareketle yapılan aşırı genellemeler, ne yazık ki Freud'un teorilerine dayalı sosyal psikoloji ve sosyal antropoloji çalışmalarının başlıca özelliğidir. Bu psikologlardan biriyle konuştuğumuzda "id", "libido" veya "Oedipus kompleksi" gibi belirsiz kavramların, sanki test tüplerine konup ölçülebilir fiziksel olgular olduğunu sanırsınız. Oysa, gerçekte bu belirsiz kavramlar bilimsel doğrulamaya yatkın olmayan belirsiz terimlerdir.

Psikoterapötik alanda, psikanaliz daha büyük bir sorun doğurur. Bir defasında, dindar bir Müslüman psikiyatrist bana sinirli, gergin ve sürekli olarak anüsünü kaşıyan üç yaşlarındaki bir çocuğun babasına bu davranışının cinsel gelişiminde normal bir evre olduğunu,

Şekil 8. Bir psikologla hastanın görüşmesi.

çünkü onun "anal dönem"in son zamanlarında bulunduğunu söylediğini anlatmıştı. Bu psikiyatrist, çocuğun, Freud'un teorisine göre anüsünü libidinal cinsel güdülerini tatmin etmek için kaşıdığını ve dışkısını tutma veya çıkarma psikoseksüel gelişim evresinde bulunduğunu sanıyordu. Freud bu evreye büyük önem verir, hatta yetişkin insan davranışlarını, onların çocuklukta bu anal dönemdeki tecrübeleriyle açıklar. Açgözlü, inatçı ve düzenlilik konusunda takıntılı bir yetişkin, Freud'a göre anal dönemde dışkısını tutan bir çocuk olarak yetişmiştir; bu çocuk, ebeveynlerin yalvarma ve suçlamalarına karşılık, dışkısını çıkarmayıp tutmaktan zevk almıştır. Diğer taraftan dışkısını boşaltan çocuk, ebeveynlerinden büyük övgü almakta ve bu kişi büyüdüğünde cömert ve hayırsever bir yetişkin olmaktadır. Ancak yukarıdaki vakada bahsedilen çocuğun, anüsünü bağırsak kurtları nedeniyle kaşıdığı sonradan anlaşılmıştır.

Dindar psikiyatristlerimiz arasından böyle psikanalitik yönelimli bir psikiyatristin çıkması bizi şaşırtabilir. Ne var ki bu kişiler, Freud'u dikkatlice okumuşlar ve onun tercüme edilmiş bazı ifadelerini ezberlemişlerdir. Namazında niyazında bir Müslüman olmalarına rağmen, bundan ne suçluluk duymuş ne de zihinsel bir çatışmaya düşmüşlerdir. Bazen bu bilim adamlarının, duygusal ve zihinsel hayatlarını su geçirmez iki bölüme ayırdığını yahut dışardan bakıldığında hiç de patolojik görülmeyen bir çift kişilik oluşturmayı başardıklarını düşünürüm. Yoksa insan, dini açıkça alaya alan ve tüm insan davranışlarının belirleyicisi olarak cinselliği önceleyen bir kişiye duyulan körü körüne hayranlığı nasıl açıklayabilir ki?

Daha az dindar olan Müslüman psikiyatristler ise yetişkin hastalarına, –kelimenin tam anlamıyla– ahlaksızca bazı cinsel öneri ve yorumlarda bulunmuşlar ve Freudyen teorinin bilinçaltındaki cinsel enerji, çözülmemiş kompleksler, baskılar ve benzeri kavramlarıyla bu kişilerin yaptıklarını kabul edilebilirmiş gibi ortaya koymuşlardır. Bu tavırlarıyla, Müslüman hastalarını

tedavi etmek yerine onlarda suçluluk duygusunu geliştirmişlerdir. İnsanlığın tüm problemlerini çözmek üzere gelen İslam gerçeği hakkında onları şüpheye düşürerek, katlandıkları ızdırapları çoğaltmışlardır. Batı'nın *kutsal* ilmiyle donanmış bu doktorlar, İslam yasak olduğunu söylese de, aslında zinadan kaçınmanın psikolojik zararlara neden olabileceğini söylemişlerdir; halbuki birinden birinin yanlış olması gerekmez mi?

9

Freudyen Kuyunun Zifiri Karanlığı

Psikanalitik kertenkele deliğinin kuytu köşelerine merakla dalmış üçüncü grup, adeta kendilerini Avrupalı ve Amerikalı profesörlerin üzerinden tanımlayan ve eğitimleri süresince psikanalize tabi tutulan nitelikli birkaç Müslüman psikanalisti içerir. Psikanalizi sadece tedavilerinde uygulamakla kalmayıp, aynı zamanda onun felsefi teorisinin ve ideolojik duruşunun fanatik propagandasını da yapan bu kişilerden, Arapça konuşulan ülkelerde psikanaliz konusunda yaptığı çalışmalarıyla tanınan bir uzmana burada değinmek uygun olabilir.

Dr. Milleegi'nin *Religious Development in Children and Adolescents* [Çocuk ve Ergenlerde Dinî Gelişim] isimli kitabının[33] sunuş yazısında, tanınmış Mısırlı analizci Dr. Mustafa Zevar, din psikolojisi konusunda bilimsel bir anlayışa ulaşma çabalarının 19. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleştiğini söyler. Ancak, bu çabalar katkıları açısından sınırlıydı. Dinî olguyu anlamak için insan psişesinin doğasını araştırmanın gerekliliği artık açıkça ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle, esas araştırılması gereken insanın bilinçaltı boyutudur. Dolayısıyla, Zevar'a göre Freud'un psikanalitik keşiflerinden önce,

[33] A. Milleegi, *Religious Development in Children and Adolescents*, (Arapça). Dârü'l-Maârif, Kahire, 1955.

insanlığın dinî gelişiminin bilinmesi imkânsızdır! Zevar, takıntılı nevrozla din arasındaki ilişkiyi, daha önce de ifade ettiğim gibi psikanaliz "bilimi"nin kanıtlanmış gerçekleri olarak sunulan Freudyen kurgular üzerinden açıklamaktadır. Açıkça şöyle der:

> Psikanalitik süreç, deneysel bilimsel araştırmanın tüm şartlarını taşımaktadır. Bu nedenle, sonuçları tüm deneysel çalışmalarda olduğu gibi, geçerli ve güvenilirdir.[34]

Sonra, Freudyen teoriyi özetler. İnsanoğlunun Tanrı kavramı ve O'na bağlılığı, sadece ve sadece bir baba figürü serabına koşmaktır. Dr. Zevar'ın ifadesinin çevirisi şöyle seyreder:

> ... Hiç şüphe yok ki psikanaliz, dinî hissiyatın kaynağını ve insandaki dinî gelişmeyi en açık şekilde göstermektedir. Çocuk babasını idealize eder, en güçlü ve en bilgili olarak onu görür. Fakat iyi bilinen *"oedipal"* evreden geçerken, babasının zayıflığını keşfeder; onun yerine her şeyi bilen, en güçlü, yeni ve daha ulvi bir varlığa bağlanmaktan başka çare bulamaz ki, o da Allah'tır.[35]

Dr. Zevar'ın orijinal ifadesinde, "Tanrı" yerine "Allah" kelimesini kullanmış olduğunu vurgulamak ilgi çekici olacaktır.

Bilindiği gibi, Freud'un insanın Tanrı'yı nasıl keşfettiğini[36] açıklarken yararlandığı ve Dr. Mustafa Zevar gibi bir Müslüman tarafından da bir papağan gibi tekrarlanan "oedipal çatışma", çocuğun karşı cinsten ebeveynine duyduğu cinsel istek ve aynı cinsten ebeveynine karşı duyduğu nefretle ilgili birtakım bilinç dışı duygu ve fikirlerdir. Freud'a göre üç ile beş yaşları arasında ortaya çıkan bu saplantı, tüm çocukları etkileyen evrensel

---

[34] Age., s. 10.

[35] Age., s. 8-9.

[36] Bu konuda Freud'un *Totem and Taboo* (Türkçesi *Totem ve Tabu*, çev. Kamuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul 2016) isimli eserine bakınız.

bir olaydır. Küçük erkek çocuk annesini sever ve çocuksu bir cinsel sevgiyle annesinin tamamen kendisine ait olmasını ister. Fakat aynı zamanda, babasının misilleme ve rekabetinden de korkar. Bu arada kız kardeşinin penisinin olmadığını fark eder ve aynı cinsel dürtülere sahip olduğu için babasının, kız kardeşininkini keserek onu cezalandırdığı ve küçük bir çıkıntı olan klitorisi bıraktığı sonucuna varır. Freud, adını eski Yunan mitolojisinden aldığı bu teorinin kanıtını kendi başından geçenlere dayandırır. Unutmuş olduğu çocukluğunun cinsel hatıralarını ayrıntılarıyla incelediğini iddia ederek, bir defasında çıplak gördüğü annesine cinsel istek duyduğunu söyler.[37] Bunun dışındaki diğer tek kanıt bir avuç hastasının anlattıklarından kendi analizine dayanarak çıkardığı klinik bulgulardır. Bugüne kadar, onun bu önermesini doğrulayan bir başka dayanağın bulunmayışı, bazı psikologları "oedipal çatışma"nın bu dünyada sadece tek bir kişiyi, Freud'u üzdüğünü söylemeye sevk etmiştir.

Dahası, insandaki dinî gelişmeyle ilgili Dr. Zevar'ın tüm deneysel bilimler kadar güvenilir ve geçerli olduğunu söylediği bu görüş Freud'un da değildir. O, bu görüşü ironik bir şekilde 19. yüzyıl filozoflarının kurgularından alıntılamıştır. Ellenberger'e[38] göre filozof Taine'nin yazıları Tarde tarafından geliştirilerek sistemleştirilmiş ve Freud çocuğun dinî gelişimindeki baba figürünü ondan "ödünç" almıştır. Tarde, çocuğun bilinçli veya bilinçsiz olarak babasını taklit ettiğine ve onu ilk sahibi ve rahibi olarak gördüğüne inanıyordu. Bu taklit Tarde tarafından "asıl olgu" *(primal phenomenon)* olarak görülerek, önce "hipnotizma" ile daha sonra da bir tür "görünmez cinsel bağ" ile mukayese edilmiştir.

Müslüman bilim adamlarının böyle temelsiz teorilerle ilgili dogmatik kabulleri ve bu teorileri Rahman ve

---

[37] Ernest Jones, *The Life and Work of Sigmund Freud* (Türkçesi *Freud Yaşamı ve Eserleri*, çev. Emre Kapkın ve Ayşen Tekşen Kapkın, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2004), Pelikan Kitapları, Londra, 1964.

[38] Ellenberger, Age., s. 528.

Rahim olan Allah'a karşı yaptığımız ibadetlerimizi ve dinî bilincimizin oluşumunu açıklamakta kullanmaları gerçekten üzücü bir olaydır. Yine bu yazıların, üniversite öğrencileri tarafından yüksek bir otoriteden gelmiş kelimeler gibi kabul edilerek, Arapça konuşulan üniversitelerde bu derece yaygınlaşması rahatsızlık vericidir.

Freud'un dinî gelişimle ilgili ateist teorisini ortaya koymak için hareket ettiği gözlemlerden, Müslüman bir psikolog da İslami perspektifli bir teori geliştirebilirdi. Örneğin; Freud, çocuğun babasına karşı olan duygularını Oedipus kompleksini geliştirmek için kullanıyor. Bir Müslüman ise aynı bilgiyi (çocuğun babasına karşı olan duygularını) kullanarak, fıtrat üzerine bir teori geliştirmek için kullanabilir. Kısacası, aynı veriyi gözlemleyip kayıt altına alarak, hem İslami hem de gayri İslami bir teori geliştirilebilir. İslam'ın tasvir ettiği şekliyle fıtratı, Allah'ın bizi dünyaya göndermeden evvel ruhlarımızla yaptığı anlaşma[39] olarak özetleyebiliriz. Dolayısıyla, Allah'a "kulluk" bizim psişemize ve ruhumuza işlenmiş; sistemimize kodlanmıştır. Eğer bu dünyada Allah'a kul olunmazsa, doğuşumuzla beraber getirdiğimiz bu kulluk fıtratı bizi başka şeylere kul olmaya sevk eder. Çocuğun anne babasını ve esrarengiz güçleri yüceltmesi, onları bir tanrı gibi görmesi, bu doğal duygunun yani kulluk duygusunun sistemimizde köklü olarak yerleşik olduğunun kanıtıdır.

---

[39] *Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulplerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti. Onlar da, "Evet, şahit olduk (ki Rabbimizsin)" demişlerdi"* (Araf, 7/172).

10

Batı'da Freud'un Tahtından İndirilişi

Neyse ki psikiyatri ve klinik psikoloji üzerindeki psikanalizin ağırlığı Batı dünyasında gittikçe azalmaya başlamıştır. Psikanaliz "kateksis", "libido" ve "id" gibi tanımlanması zor olan muğlak kavramlara dayanmasından dolayı, davranışçı ve deneysel psikologlar tarafından ağır eleştirilere maruz kalmış ve halen de kalmaktadır. Onlar, psikanalitik teorilerin çoğunun gözlemlerle teyit edilemeyecek veya yalanlanamayacak kurgulardan ibaret olduğunu, bu nedenle de bilimsel nitelik taşımadığını iddia etmektedirler. Örneğin, yeni doğan bir çocuğun psikoseksüel gelişmesinin oral evresinde, meme emerken ağzının erojen bölgesinden cinsel bir zevk aldığını nasıl doğrulayabiliriz? Kelimeleri yeni hecelemeye başlayan çocuğa "Yavrum, annenin memesini emerken bir haz alıyor musun?" diye mi soracağız?

Yine de bu kavramların ve onların dayandığı teorilerin belirsizliğine rağmen, pek çok araştırmacı psikanalitik iddiaları bütünüyle yalanlayan deneysel çalışmaları başarıyla gerçekleştirebilmişlerdir. Malinowski,[40] Torbiand adası sakinlerinde "oedipal çatışma"nın hiçbir izine rastlamamıştı. Onun gibi Prothro, Lübnan'da

[40] B. Malinowski, *Sex and Repression in Savage Society* (Türkçesi *Vahşilerin Cinsel Yaşamı*, çev. Saadet Özkal, Kabalcı Yayınları, İstanbul İ992) Humanities, New York 1927.

çocuk yetiştirme uygulamaları üzerine yaptığı değerli çalışmasında, "anal kişilik"in (aşırı titiz ve takıntılı inatçı kişilik) Freudyen teorilerin tersine, gerçekte tuvalet eğitimi ile ilgisi olmadığını göstermişti.[41] Frankl ise bir dizi çalışmanın sonucunda, kişilerin olumlu ve olumsuz baba imajları ile dinî inanç ve tutumları arasında hiçbir ilişki olmadığını bulmuştu.[42]

Bilimsel dayanağı olan psikologların Freud'a getirdikleri bir diğer temel eleştiri, onun bulgularını küçük bir hasta grubuna dayandırması ve çalışmalarında bilimsellikten uzak kontrolsüz gözlem yöntemlerini kullanmasıdır. Buna rağmen o, bu bulguları insan davranışlarını açıklamada genelleştirerek abartılı bir şekilde kullanmış ve teorilerinin evrensel olduğunu iddia etmiştir. Böylece, bir avuç Avusturyalı kadın hastadan elde edilen sonuçların, Afrika'nın kalbinde yaşayan ilkel kabileler için veya psikanaliz doğmadan yüzyıllarca önce ölen büyük adamların edebiyat ve sanat çalışmaları veya hayat hikâyeleri için de geçerli olacağını iddia etmektedir. Jehoda'nın dediği gibi, *"En başta ve belki en fazla tekrarlanan suçlama, Freudyen teorinin test edilemeyecek ölçüde belirsiz oluşudur. Bu teori her şeyi açıklaması nedeniyle hiçbir şeyi açıklamamaktadır".*[43]

Bazı psikologlar şimdilerde Freud'un doğa bilimlerinin iyi bir öğrencisi olduğuna, fakat onun düşüncelerini, tahrif edilmemesi için kasıtlı olarak test edilmeyecek şekilde formüle ettiğine inanmaktadırlar. Bu bile tek başına bilim felsefecilerinin iddia ettiği gibi psikanalizi bilim dışına itmektedir.

Freudyen teori, analizcinin her zaman haklı olduğunu iddia edebileceği birçok açığa sahiptir. Genelde bilinç dışı motivasyondan, özelde de ego savunma mekanizmalarından, araştırma verilerinde ve insanları

---

[41] E. T. Prothro, *Child Rearing in the Lebanon* [Lübnan'da Çocuk Yetiştirme], Havad Middle Eastern Monograph Serisi, 1961.

[42] Frankl, *Psychotherapy and Existentialism*, Clarion Book Co., 1967.

[43] M. Jehoda, "Sosyal Psikoloji ve Psikanaliz: Müşterek Meydan Okuma", *Bulletin of British Psychological Society*, 25, 89, 1972.

manipüle etmede ustaca yararlanılmıştır. Bunların her biri teorinin yanılmazlığını ispat edecek bir biçimde kullanılmıştır. Basitleştirirsek, eğer analizci size bir duyguya sahip olduğunuzu söyler ve siz de kabul ederseniz o zaman o haklıdır, yok dürüst bir şekilde kabul etmezseniz o zaman, "*Bu duygular sizin bilinçaltınızdadır ve siz bir ego savunma mekanizması olan karşıt tepkiyle bilinçaltındaki bu duygularınızı bilinçli olarak inkâr etmektesiniz.*" der ve yine o haklıdır.

Psikoloji ve psikanaliz tarihi araştırmacıları Freud'un arkadaşlarına yazdığı mektuplardan ve arkadaşlarının biyografilerinden önemli bilgiler elde etmişlerdir. Bunlardan biri belki de en önemlisi Ellenberger'in anıtsal eseri *The Discovery of the Unconscious* (Bilinçdışının Keşfi) isimli kitabıdır. En şiddetli eleştirmenleri bile, yakın zamanlara kadar Freud'u orijinal fikirlere sahip biri olarak görüyorlardı. Fakat yapılan bu çalışmalar, fikirlerinin çoğunun ve hatta terminolojisinin bile başkalarına ait olduğunu şüphe götürmez bir şekilde ortaya koymuştur. Teorisinde ağırlık oluşturan ödünç aldığı fikirlerin çoğu, psikanalize karşı olumsuz duygular oluşturmayan fikirlerdi. Muhtemelen Eysenck'i psikanaliz hakkında "*Bu teorilerde doğru olanların hiçbiri yeni değil, yeni olan her ne varsa, onlar da doğru değildir.*"[44] şeklinde konuşmaya yönelten de budur.

Freudyen teorinin açığa çıkarılan bu yeni yönlerinin, aslında geleneksel Yahudi kertenkele deliğinden çıkarılmış olduğunu öğreniyoruz.

D. Bakan, ilgi çekici değerli çalışmasında Freud'un kaynaklarının iddia ettiği gibi hastalarına değil, onun çocukluk yıllarında aldığı Talmudik eğitime dayandığını söyler.[45] Bu alanda yeni bir eser, Marthe Robert'in Fransız Gulliver ödülü ile ödüllendirilen *From Oedipus*

---

[44] Hans J. Eysenck, *Experimental Study of Freudian Concepts* [Freudyen Kavramların Deneysel Çalışması], İngiliz Psikoloji ve Sosyoloji Bülteni, 25, 89, 1972.

[45] Bakan, *Sigmund Freud and the Jewish Mystical Tradition* [Sigmund Freud ve Yahudi Mistik Geleneği], Van Nostrand Co, Princeton, 1958.

to Moses [Oedipus'tan Musa'ya] isimli kitabıdır. Robert bu çalışmasında, psikanalitik teorinin menşeindeki Freud'un Yahudi geçmişinin etkilerini gözler önüne sermekte ve bunu, onun otobiyografik bilgileriyle ve yazışmalarıyla da belgelemektedir. Freud'un sahip olduğu "Yahudi ruhu" konusunda Marthe Robert şunları söyler:

> Psikanalizle "Yahudi ruhu" arasındaki yakın ilişki o kadar açıktır ki, buna atıfta bulunanların çok azı Yahudi ruhunu tanımlamaya veya kuşaktan kuşağa nasıl aktarıldığını sorgulamaya gerek duymuştur. Freud, her ne kadar "Yahudi ruhu" üzerinde durmuyorsa da, özellikle mektupları ve otobiyografik çalışması dahil, sık sık bu ruhtan bahsetmektedir. Gerçekten o, inandığı entelektüel ve ahlaki özellikleri ile keşiflerini bağdaştıran ilk kişi olmuştur. Bu nedenle, ölümüne kadar yirmi yıl aktif üyesi olduğu "B'nai B'rith" isimli Yahudi liberal örgütünde yaptığı bir konuşmada çalışmalarının belirleyici unsurunu, kendisinin Yahudi tabiatına sahip olmasına dayandırmıştır. *"Bir Yahudi olmam nedeniyle, diğerlerinin zekâlarını sınırlayan pek çok önyargıdan kendimi bağımsız olarak bulmuş ve yine Yahudi olmam nedeniyle ezici çoğunluğun fikirlerine katılmadan dilediğimi yapmaya ve muhalefet grubuna katılmaya hazırlanmıştım."* Sigmund Freud entelektüel mücadelenin ön saflarında yerini almak için özel olarak donatılmış bir "Yahudi doğası"ndan söz etmekle kalmamakta, aynı zamanda, *"Psikanaliz ancak bir Yahudi tarafından keşfedilebilirdi"* diyerek radikal bir sonuca varmakta ve insan ruhunun bu yöntemle araştırılmasının bu kadar gecikmesinin sebebini açıklamaktadır. Dostça bir tartışmaları esnasında Protestan papaz Oskar Pfister'e, *"Şu dindar adamlardan biri çıkıp, niçin daha önce psikanalizi oluşturmadı? Tamamen dinsiz bir Yahudi'yi beklemek zorunda mıydı?"* diye sormuştu.[46]

[46] Marthe Robert, *From Oedipus to Moses*, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1977, s. 3-5.

Psikanalizin gelişmesindeki Yahudi etkisiyle ile ilgili bu gerçekler, Peygamberimizin (sav) kertenkele deliği tanımıyla uygunluk göstermektedir.

Psikanalize en büyük darbe ise ironik bir şekilde psikoterapi alanından gelmiştir. Bu alan, Freud'un kendisini en çok güvende hissettiği, teorilerinin uygulanmasına gerekçe olarak sunduğu, iddia ettiği başarılarını gerçekleştirdiği ve tedavi ile hiçbir ilgisi olmayan din ve felsefe konularında bile at koşturduğu bir yerdi. Freud, "17. Yüzyılda Bir Şeytan Nevrozu" isimli makalesinde şunları yazar:

> Psikanalizin en basit ilişkileri bile gereksiz ayrıntılarla karmaşıklaştırdığı, olmayan problem ve sırları keşfettiği, önemsiz ayrıntılar üzerinden tuhaf sonuçlara ulaştığı şeklindeki bilindik eleştiriyi işitiriz.[47]

Bu türden eleştirilere karşı, Freud'un nevrozu anlama ve tedavi etmede teorisinin başarılı olduğuna dair, kendi iddialarından başka bir dayanağı yoktur. Aynı makalede şöyle devam eder:

> Benim haklı çıkmamın nedeni, genel olarak nevrozun doğası ile ilgili araştırmalarımızın başarısına dayanır. Tevazu göstererek söyleme cesaretini buluyorum ki meslektaşlarımız ve çağdaşlarımız arasında en kalın kafalılar bile, nevrotik hastaların psikanalizin yardımı olmaksızın tedavi edilemeyeceğini anlamaya başlamış görünmektedir. Sofokles'in*Philoctetes* isimli oyununda Odise'nin dediği gibi: "*Truva, sadece bu şaftlarla*[48] *alınabilir.*"[49]

Psikanalizin psikolojik tedavi olarak gerçek etkileri konusunda yapılan kontrollü birçok araştırmadan öyle anlaşılmaktadır ki, Truva henüz alınmamıştır, en azından Freud'un *alçak gönüllülükle* iddia ettiği biçimde...

---

[47] Freud, *Collected Papers* [Derleme Yazılar], Vol. I V. Hogarth Press, Londra 1950, s. 447-448.

[48] Mızrak veya ok gibi savaş aletlerinin gövdesi. (y. n.)

[49] Freud, *Collected Papers*, s. 448.

Hastanelerde psikanalitik yönelimli psikoterapi ve psikanaliz alan bir grup nevrotik hastada yapılan araştırmaların sonuçları iki yıl sonra hastanelerde yatak eksikliği veya diğer nedenlerle tedavi göremeyen, dikkatli bir şekilde eşleştirilmiş kontrol grubu hastaların sonuçlarıyla karşılaştırılmış, şaşırtıcı olarak iki grupta da iyileşme oranlarının aynı olduğu görülmüştü. Deney, nevrotik çöküntüden muzdarip olan askerlerde, duygu durum bozukluğu olan çocuklar ve suçlularda tekrarlanmış, sonuç her zaman aynı çıkmıştı. İstatistiksel önemi olan bir farklılık görülmemişti.[50] Bu araştırmaların yanı sıra psikolojik rahatsızlıklara basit, fakat çok daha etkili bilimsel açıklamalar getiren "davranışsal terapi" gibi yeni tedavi ekollerinin doğması, psikanalizin tahttan inmesinin başlıca sebepleri arasındadır.

Bugün bir taraftan İngiltere ve Avrupa'da pek çok psikoloğun psikanalizden yüz çevirdiğini ve İslam'la nispeten çatışmayan yeni rakip ekollerin ortaya çıktığını görürken, diğer taraftan Müslüman ülkelerde birçok psikoloğun kendilerini hâlâ Freud'un kertenkele deliğinde emniyette hissettiklerini görüyoruz. Bunlar arasında Dr. Zevar gibi bazıları, insani duyguların en yücesini, Allah'ın Müslümanlara en büyük ihsanı olan çocuğu ve ebeveyn-çocuk ilişkisini, Oedipus kompleksiyle ve küçük çocukların babaları tarafından penislerinin kesileceği korkusuyla açıklanmasına izin vermektedirler.

Batılı psikologların kısmen veya tamamen terk ettikleri kertenkele deliğine körü körüne büyük bir merakla girmekte ısrar eden Müslüman psikologlar için gerekli uyarıyı yaptığımı umarım. Onlardan çoğunun Batılı psikoloji teorilerini hiç eleştiriye tabi tutmaksızın papağan gibi tekrar ederek, sadakatle uygulamaları gerçekten esef vericidir. Gördüğümüz gibi bu zihinsel esaret, ne yazık ki sadece bilimsel psikolojiyle sınırlı

[50] S. Rachman, *The Effects of Psychotherapy* [Psikoterapinin Etkileri], Pergamon Press, 1971.

değildir. Doğup geliştikleri ülkelerde bile etkilerini kaybetmiş olan İslam dışı felsefe yönelimli Batı psikoloji ekollerinin çok sayıdaki dindar takipçisi, İslam üniversitelerinin kürsülerinde hâlâ bu ekolleri canlandırmaya çalışmaktadır.

11

Müslüman Psikologlar Olarak Batı Psikolojisi Hakkında Neler Yapmalıyız?

Şimdi, modern Batı psikolojisinin İslam ideolojisine yönelik fiilî ve muhtemel bazı tehditlerini tartıştıktan ve Müslümanların Batılı bir psikolog veya psikanalist modeline öykünmeleriyle ilgili örnekleri verdikten sonra kalemimi yerine koymadan, iki zor soruya deneme mahiyetinde de olsa bir cevap aramaya çalışacağım. Bu sorulardan birincisi, *"Kertenkele deliğinden başını çıkarabilen çok az sayıdaki Müslüman psikoloğun durumu nedir?"* İkincisi, *"Büyük çoğunluğu Batı psikolojisine uymuş meslektaşları hakkında, bu psikologlar neler yapabilirler?"*

Bir gün meşhur Mısırlı Müslüman düşünür Muhammed Kutub'un verdiği oldukça aydınlatıcı bir konferansın ardından, Suudlu bir eğitimci *"Müslümanlar olarak modern psikolojiye ihtiyacımızın olmadığını"* söylemişti. *"Bu bilim, bütünüyle bize yabancı, kâfir Batı uygarlığının ürünü olan teori ve uygulamalardan ibarettir"* diyerek, Müslüman bilim adamlarının İslam ideolojisine dayalı yeni bir psikoloji metni yazıncaya dek, modern psikolojinin Suudi Arabistan'ın eğitim müfredatından çıkarılması gerektiğini savunuyordu. Gerçekten de son zamanlarda üniversitelerimizden birisi, bir profesörün gayri İslami psikolojik bilgileri şiddetle savunması nedeniyle, psikoloji bölümünü kapatmıştı.

Birinci soruya, Müslüman bir psikoloğun Suudlu eğitimci gibi düşünmemesi gerektiğini söyleyerek cevap vermek isterim. Zira onun düşünceleri yönünde hareket etmenin, tıpkı içindeki sağlıklı bebeklerle birlikte banyo suyunun dökülmesi veya değerli şeylerin atıklarla birlikte çöpe atılması anlamına geleceğine inanıyorum.

Bir kere, modern psikoloji tümüyle "Batılı" değildir. O, büyük ölçüde insan hakkında yine insanların deneyimlerinin birikiminden meydana gelmiştir. Modern psikoloji bu deneyimlerin gözlem, deney ve ölçümleme ile süzgeçten geçirilmesiyle oluşmuştur. Modern eğitim teorileri ve benzeri branşlarda, Aristo'ya ve eski Yunan filozoflarına kadar uzanan fikirler bulunur. Kişilik, sosyal psikoloji ve hatta psikoterapi gibi alanlarda Doğulu düşünürlerin isimlerinden bahsedilmese de, onların yapmış olduğu katkılar açıkça ortadadır. Bunların arasında, birçok Müslüman atamızı bulabiliriz. Psikoterapi ve psikiyatride İbn Sina, sosyoloji ve sosyal psikolojide İbn Haldun, rüya yorumlarında İbn Sîrîn ve kişilik çalışmalarında Muhasibi ile Gazali bunlar arasındadır. Bu nedenle, yanlışlıkla attığımız "bebek"lerden bazılarıyla aramızda kan bağı bile olabilir. Ve yine unutmamalıyız ki saygın Müslüman psikologlarımızdan bazıları, bugün bile Batı'nın akademik ve uygulamalı psikolojisine katkıda bulunmaya devam etmektedir. Bunun örnekleri, Ebu'l-Aziz el-Kavsi'nin zekâ faktör analizinde, Şerif'in deneysel sosyal psikoloji alanında ve Mustafa Suef'in kişilik ve benzeri çalışmalarında açıkça görülebilir.

Bunun yanı sıra, modern bilimsel psikoloji Batı uygarlığının çocuğu olsa da eğitim, askerî ve tıbbi sistemlerini geliştirmek isteyen hiçbir ülkenin, tamamen onlarsız yapamayacağı pek çok yararlı araç ve uygulama geliştirmiştir.

Önceden de sözünü ettiğim gibi, zekâ testleri beşerî yeteneklerin ölçümünde büyük bir keşif olarak düşünülmektedir. Bu testlerin eğitim, iş dünyası ve diğer

alanlardaki değeri inkâr edilemez. Onlardan savaşta ve barışta büyük ölçüde yararlanılmıştır. Diğer test tipleri el becerilerini, tutumları, mesleki ilgileri, duygusal rahatsızlıkları ve başka değişkenleri ölçmektedir. Hatta insandaki duygusal değişiklikleri ortaya çıkarmak için özel olarak geliştirilmiş bazı araçlar, yalan tespiti, psikoterapi ve diğer amaçlar yönünde başarıyla kullanılmıştır.

Müslüman ülkelerin de öğrenme alanında psikolojinin katkılarına ihtiyaçları vardır. Bu alan saf deneysel araştırmalara açık, din dışı spekülatif teorilere büyük ölçüde kapalı olan bir alandır. Öğrenmenin doğası, motivasyon ve pekiştirme, eğitimin transferi, hatırlamanın doğası, unutmanın sebepleri ve benzeri konulardaki sorulara cevap aramak için hayvanlar ve insanlar üzerinde mükemmel araştırmalar yapılmıştır. Öğrenme teorisyenleri ve deneycilerin okullardaki eğitim uygulamalarının iyileştirilmesine önemli katkıları olmuştur. Diğer eğitim psikologlarının yardımıyla eğitim yöntemlerinin geliştirilmesini büyük ölçüde başarmışlardır. Bunun yanı sıra pek çok yararlı araç ve gereç geliştirmişlerdir. Bunlar, program dahilinde kullanılan sinema ve televizyon benzeri görsel-işitsel araçlar ve çocuğun bizzat yaparak öğrenmesine yardım eden eğitim araç ve gereçleridir.

Müslüman ülkeler, felsefi zeminlerinden etkilenmeden bu katkılardan büyük ölçüde yararlanabilirler. Bizim geleneksel okullarımızdan, eski tip öğrenme yöntemleriyle yetişen Müslüman nesillerimizden ancak eleştiri yoksunu iyi ezberciler yetiştiğini görünce, insan kendisini depresif hissetmektedir. Müslüman eğitim psikologlarımızın psikolojinin bu yönünden yararlanabilmesi için hiç kuşkusuz, Batı'da değerlerini kanıtlayan teori ve ilkelerin uygulanmasında, kendi araç ve yöntemlerini geliştirmeleri gerekmektedir. Tekrar söyleme gereğini hissediyorum ki bu, İslam ülkelerindeki psikoloji bölümleriyle işbirliği yapacak bir Müslüman psikologlar topluluğunun işidir.

Psikoterapi ve psikiyatri disiplinlerinde de psikolojik rahatsızlıklarla uğraşan etkin teknikler geliştirilmiştir. Her ne kadar, gördüğümüz gibi bu yöntemlerin temelinde yatan anlayış kılık değiştirmiş din karşıtı bir felsefe de olsa, onlardan geliştirilen bazı çok yararlı teknikler bir tür otonom tarafsızlık elde etmişlerdir. Öğrenme teorileri ve deneysel psikoloji üzerinde temellenen davranışsal terapi ve davranışsal psikoterapinin yapılan kontrollü deneyimlerde fobik ve takıntılı tepkiler ve cinsel işlev bozukluğu gibi bazı nevrotik rahatsızlıklarda çok etkili tedavi yöntemleri olduğu görülmüştür. Davranış terapisti, psikanalizcinin yaptığı gibi bilinçaltına girmeden veya cinsel yorumlarda bulunmadan, semptomlarla mücadele eden bir teknisyen olarak çalışır. O, nevrozu öğrenilmiş bir alışkanlık olarak düşünür ve hastasının bu davranışı unutarak, onun yerine uyarlanabilir yeni davranışlar edinmesi için çalışır. Davranışsal terapinin teori ve uygulamasındaki temel süreç, koşullandırma, koşullandırmayı çözme ve kavratma suretiyle öğretme ve unutturmadır.

Müslüman toplumlarda "*kâfir Batı psikolojisine ihtiyacımız yoktur*" bahanesiyle bu yöntemler kullanılmazsa yazık olur.

12

İslam'ın Hizmetinde Psikoloji

Aslında Müslüman bir psikolog, yararlı gördüğü psikolojik yöntemlerin yanı sıra, iyileştirici teknikleri de İslami amaçlarla kullanma yollarını bulabilir.

Bu bölümde Müslüman bir psikoloğun mesleki eğitimini, mevcut sınırlamalar içerisinde İslam'ın hizmetinde ve Müslümanların refahı yolunda kullanabilmesi için yapabileceği bazı faydalı faaliyetleri ele alacağım. İşe önce Müslüman psikoterapistten başlayalım.

a) İslam'ın Hizmetinde Psikoterapi

Kertenkele deliğindeki psikologların aksine, adanmış bir Müslüman, hastasına psikoterapi sürecinde eğitimini almış olduğu terapi okulunun at gözlüğünden bakmaz. O kendisine tedavi için gelen kişinin, içinde yaşadığı kültürün şekillendirdiği kendine özgü problemlere sahip bir Müslüman olduğunun farkındadır.

Söylediklerimi resmedebilmek için, önceki bir yayınımda naklettiğim davranışçı terapi ile ilgili bir tecrübeme değineceğim. Hastalarımın İslam'a olan inançlarının, onların tedavilerinde her zaman büyük bir paya sahip olduğunu görürüm. 1965'te Rabat Üniversitesi'nin araştırma hastanesinin nöropsikiyatri bölümünde iken Faslı genç bir kadın bana yönlendirilmişti. Genel kaygı, yetersizlik duyguları, depresyon ve bazı fobik tepkile-

rin de içinde bulunduğu birtakım şikâyetleri vardı. Bu hastaya uygulanan "duyarsızlaştırma" *(desensitization)* tekniği başka bir yerde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.[51] Fakat burada bizi asıl ilgilendiren, yaklaşık bir yıllık dönem içinde onun hastaneye iki defa kabul edilmesi ve bu arada geleneksel bir şifacıya da götürülmesidir. Bu hasta, ne geleneksel şifacılar ve modern hekimlerden ne de grup psikoterapisi ve sakinleştirici ilaçlardan bir fayda görmüştü. Grup seanslarından birinde, hastaneden ayrılmak üzere olan erkek bir hastaya moral desteği sağlamak için günahkâr davranışların affedileceğine ilişkin Kur'an'dan bir bölüm okuyordum:

> *Rabbinizin bağışına ve genişliği göklerle yer arası kadar olan, Allah'tan gereği gibi korkanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun! Onlar (Allah'tan hakkıyla korkanlar), bollukta ve darlıkta Allah için harcarlar, öfkelerini yutarlar, insanları affederler. Allah iyilik edenleri sever. Ve onlar çirkin bir günah işledikleri, yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlayarak hemen günahlarının bağışlanmasını dilerler. Allah'tan başka günahları kim bağışlayabilir? Bir de onlar, bile bile, işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmezler.*[52]

Söz konusu kadın hasta, kendisinden hiç beklenmedik bir şekilde okunan ayetlere gözyaşı seli içinde karşılık verdi. Bunun üzerine, baş psikoterapist Dr. H. Habib tedavi için onu yukarıya çıkarmamı istedi. Allah'ın tüm günahları affedebileceğiyle ilgili Kur'an ayetlerini okumaya ve basit bir dille açıklamaya devam ettim. İşte o an, duygusal bir boşalımın başlangıcıydı ve davranışsal terapi tekniklerinin uygulanmasıyla hasta çok kısa bir sürede iyileşme göstermişti.

Bu başarılı dramatik iyileşmeden sonra Dr. Habib bana şunları söylemişti:

---

[51] M. Bedri, "Yaygın Anksiyete ve Fobik Reaksiyonların Sistematik Duyarsızlaştırılması İçin Yeni Bir Teknik", *Psikoloji Dergisi,* 65, 201, 208.
[52] Âl-i İmran, 3/133-135.

> Son üç yıldan beri, hastanedeki odamda Kur'an-ı Kerim'in bir nüshasını bulunduruyorum. Fakat şu ana kadar herhangi bir hastamın tedavi sürecinde fayda sağlayacağını düşünerek, onu rafından hiç indirmedim.

Sık rastlanan "obsesif nevroz"dan muzdarip Sudanlı bir başka kadın hasta ise atık kâğıt biriktirdiğini, ibadetlerini uzun ve yorucu tekrarlarla gerçekleştirdiğini söylemişti. Bilindiği gibi, Müslümanlar her biri yaklaşık beş on dakika süren günde beş vakit namaz kılarlar, fakat bu zavallı hasta namaz ibadeti için her gün saatlerce zaman harcıyordu. Tam bitirmek üzereyken, kaç rekat kıldığı konusunda şüphelenerek namazını bozup yeniden kılmaya başlıyordu. Bu süreci, fiziken yorulup güçsüz düşünceye kadar tekrarlıyordu. Kâğıt biriktirme huyunu çok takmadığını, fakat namaz kılarken karşılaştığı güçlükten kurtulmak istediğini söylemişti. Gerçekten de onu namaz kılarken ilk gördüğümde, ibadetini hakkıyla eda edebilmek için bu başarısız girişimlerini tekrarlayıp duruyordu.

Yeri gelmişken, Freudyen anlayışla insanlığın "obsesif nevroz"u olarak "din"i görenler hakkında da bir iki şey söylemek isterim. Onlar, insanın, sosyal hayatının tüm yönlerini ritüelleştirdiğini göremezler. Dinî ritüeller insanın alışkanlık haline getirdiği tek faaliyet değildir. Daha da önemlisi, özellikle Müslüman psikologlara hitap ediyorum; onlar namaz gibi dinî ritüelleri yerine getirirken transa geçerek kendilerini kaybedenlerle buradaki hastamızda olduğu gibi ibadetinden rahatsız olabilecek kadar ritüelin tekrarından kendisini alamayan gerçekten takıntılı (obsesif) kişiler arasındaki açık farkı görememiştir. Bu kategorilerin hepsini evrensel takıntılı davranışlar başlığı altında değerlendirmek, gerçekten haksız ve bilimsel olmayan bir tutumdur. Tanınmış Amerikalı psikolog Gordon Allport, *The Individual and His Religion* [Birey ve Dini] isimli meşhur kitabının sunuş yazısında, dinin "psikolojisi" ile "psikopatolojisi" arasındaki farkı göremeyen, manen renk

körlüğüne yakalanmış önyargılı teorisyenler hakkında şunları söylemiştir:

> Normal olarak olgun ve üretken bir kişilikte dinî gelişmenin izlerini arıyorum. Dinin psikolojisi ile ilgileniyorum, psikopatolojisiyle değil. Dinî inanışın nevrotik fonksiyonları ile gerçekten yaygın bir biçimde karşılaşmak mümkün, ancak din karşıtlarının gözüne sadece bu fonksiyonu batmış ve dinî düşünceden beslenen her insanın hayatının tahakküm altına girdiğini ilan etmişlerdir. Bu görüşe katılmıyorum. İnançları gelişmelerine mani olmayan ve kendilerini aldatmayan dinî bir hayat görüşüne sahip pek çok kişi var. Gerçekten bu bireyler dinî hayat görüşlerine dayanarak ve yaşadıkları deneyimlerden faydalanarak olgun, iyi bütünleşmiş yüksek bir kişilik geliştirebilmişler ve bu kişiliklerini koruyabilmişlerdir. Onların ulaştıkları sonuçlar ve sahip oldukları düşünceler, kişiliklerinin benzersiz oluşu kadar çeşitlidir de.[53]

Şimdi, namazlarında takıntılı olan hastamıza dönelim. O ilk olarak, öğrendiği hüneri başarısızca deneyimleyen psikanalitik kökenli Sudanlı bir psikoloğa görünmüştü. Müracaat ettiği psikiyatrist her çeşit ilaç tedavisi, elektroşok ve elektro-uyku tedavilerini uygulamış fakat hastanın obsesif alışkanlıklarında hiçbir iyileşme görülmemişti. Ben ise ilk olarak, klasik davranışçı terapiyi, "nefret ettirme"yi *(aversion)* denedim; ve sonrasında sistematik duyarsızlaştırma terapisi uyguladım, fakat sonuç yine hayal kırıklığı idi. O zaman anladım ki "obsesif nevroz", tedavisi güç bir rahatsızlıktı. Bununla ilgili en etkili davranışsal tekniklerden birisi, yoğun kaygılarına rağmen hastayı alışkanlıklarını yapmaktan alıkoymak için hapsetmek yani el yıkama takıntısı olan bir kişiyi hiç suyun akmadığı bir odaya kapatmaktır. Fakat hastamın namazını kılmasını engelleyebilir miydim? Bu, ne benim ne hastam ve ailesinin ne de genel

[53] G. Allport, *The Individual and His Religion*, Macmillan, New York, 1953, s. viii.

manada toplumun kabul edebileceği bir şeydi.

Ona, namazlarını bir imamın arkasında kılarsa bu konudaki kaygılarını giderecek İslami kuralları anlattım. Bu kurallara göre o imamın hareketlerine uyacak ve Kur'an ayetleri okunduğunda sadece dinleyecekti. Bu kurallar kendisine ayrıntılı bir şekilde açıklandıktan sonra, bu öğrendiklerini dilerse Müslüman hocalara danışabileceği söylendi ve bundan böyle namazlarını tek başına kılmaması tavsiye edildi. İslam'da papazlık kurumuna benzer bir kurum olmadığından, herhangi bir kişi namazda ona imamlık yapabilirdi. Şansına o günlerde Ramazan ayına yaklaşıyorduk. Sudanlı yaşlı kadınların geceleri camilerde devam ettikleri uzun teravih namazlarına ilgi duymuştu. Ona, imamının sesi dokunaklı ve güzel olan Omdurman'daki bir camiye devam etmesini söyledim. Ben de namazlarımı aynı camide kıldım. Onun her gece annesiyle birlikte gelip, bir saatten fazla süren teravih namazlarını sonuna kadar kıldığını müşahede ettim. Namazlardan sonra birkaç kısa görüşmemiz olmuştu. Ramazan ayının sonunda tedavi edilmeyen kâğıt biriktirme rahatsızlığı dışında, namazla ilgili takıntılı ritüeli tamamen kaybolmuştu.

Aynı "modelleme" tekniğini, abdest almada takıntılı zorlantılı davranışlar *(obsessive compulsive rituals)* gösteren Suudlu genç bir erkek hastanın tedavisinde de kullandım.

Nevrotik ve güvensiz hastaların rahatlamaları ve manen huzura kavuşabilmeleri için dinî duygularını uyandırmak konusunda, bu kişilere kolayca yardım edebilecek pek çok İslami öneri getirilebilir. Örneğin, 1970'te Sudan'ın Hartum şehrinin kuzeyinde ruh ve sinir hastalıkları kliniğinde çalışırken 35 yaşlarında bir erkek hasta ile karşılaştım. Ölüm fobisi ve hastalık hastalığından muzdaripti. Nevrozu, ilaçlar ve destekleyici terapi ile yapılan geleneksel psikiyatrik tedaviye cevap vermemişti. Bu rahatsızlıklar, annesinin ani ölümünün birkaç ay sonrasında ortaya çıkmıştı. O annesinin en sevdiği oğluydu. Yas tuttuğu günlerde çok net gördüğü

bir rüyada annesi ona, çok geçmeden amcasının da kendisine katılacağını, onun arkasından sıranın kırk yaşlarında bir adama geleceğini ve bir sonrakinin de kendisi olacağını söylemişti. O, bu rüyayı birkaç ay sonra amcası trafik kazasında ölünceye kadar ciddiye almamıştı. Acı haberi duyunca, birden sürekli tekrarlanan fobik tepkiler göstermeye başlamıştı.

Onu gördüğümde durumu, işini ve aile hayatını olumsuz yönde etkileyecek boyutlara ulaşmıştı. Tasarruflarının çoğunu, olmayan fiziksel rahatsızlıklarının tedavisi için harcıyordu ve sürekli olarak yaklaştığını düşündüğü ölüm ve felaket düşüncesiyle hayatı kendisine zehir ediyordu.

Annesinin rüyasını ve diğer ölüm sahnelerini hatırladığı anlarda, klasik sistematik duyarsızlaştırma terapisini uygulamamın yanı sıra, uygun olan her durumda hayatın, ölümün ve ölümden sonraki hayatın değeri hakkındaki İslami düşünce ve kavramları hatırlatarak hissettiği duyguları kendisiyle tartışırdım. Bu duygu yüklü fikirleri ve yapıcı tecrübeleri konuşmamız, hastamın korkunç sahneleri gördüğü anlarda oluyordu. Ölüm sahnelerinin hayalinde canlandığı bu anlarda, bu minvaldeki konuşmalarımızla hasta fiziken rahatlamış ve Peygamberimizin hayatıyla ilgili görüşlerimi derin bir sükûnetle dinlemiştir. Ruhen etkilenen hastamın, titreyerek kapanan gözlerinden boşanan gözyaşlarını bütün canlılığıyla hatırlarım.

Yavaş yavaş önceki normal hayatına dönmeyi başaran hasta, daha önce katılmaktan çekindiği cenaze namazlarına ve taziye ziyaretlerine bile gitmeye başladı.

Hastalarımın tedavilerinin neticesinde sadece iyileşmekle kalmayıp aynı zamanda daha iyi birer Müslüman olduklarına dair, psikoterapi ve danışmanlık alanındaki deneyimlerimden birçok örnek verebilirim. Müslüman psikologların Batı'nın tarafsız, ahlaken nötr ve empatik terapist modelini terk etmeleri gerektiğine kesinkes inanıyorum. Rogeryen (danışan odaklı yani yönlendirici olmayan) bir danışman, Batılı liberal demokratik

ilkeler uyarınca, bireyin kendi hayatını hoşuna gittiği gibi şekillendirmek veya ahlaken yozlaştırmakta özgür olduğuna inanır. Ona göre, hasta başkalarının haklarını ihlal etmediği müddetçe bir alkolik veya eşcinsel olabilir ve bu şekilde kabul edilir. Bu derece aşırıya kaçabilen danışan odaklı yaklaşım İslami bir tutum olarak görülemez. Eğer Müslüman psikolog, mutsuz "günahkar" hastayı psikospiritüel zihinsel sağlığına tekrar kavuşturmaya yarayacağını hissederse samimi ve sempatik bir yaklaşımla doğrudan müdahale yöntemini kullanmalıdır.

Bir başka örnekte ise kendisi de bir doktor olan ve intihara yönelik depresif sorunlar yaşayan Pakistanlı bir hastamın terapisinde, sorunlarının otoriter bir babaya sahip olmasıyla ilişkili olduğunu farkettim. İslam'ın, aile ilişkilerinde bireylere yüklediği görev ve sorumlulukları açıklamak suretiyle, her ikisine de yardım etmem gerektiğine inandım. Önce babayla özel bir görüşme yapmak için yanına gittim ve daha sonra her ikisiyle uzun görüşmeler gerçekleştirdim. Terapinin sonucu, elhamdülillah hepimiz için tatmin edici oldu.

Bu kitabın bir makale halinde yayınlanmasının üzerinden fazla bir süre geçmeden, Müslüman Psikologlardan Muhyiddin Abdü'ş-Şekur, Raşit Hamit ve Atiyye Swellim'in İslami yönelimli yeni bir psikospiritüel terapi üzerinde çalışmaya başladıklarını ve bu çalışmalarını yakında yayınlayacaklarını işitmek bizim için ayrı bir mutluluk kaynağı oldu.

Buraya kadar, Müslüman bir psikoterapistin, modern psikolojinin yararlı alanlarını İslam ve Müslümanların hizmetinde kullanarak neler yapabileceğini tartıştık. Şimdi de bu alanda Müslüman bir psikometristin neler yapabileceğine bakalım.

b) Müslüman Psikometrist

Önceki bölümlerde kertenkele deliğindeki Müslüman psikometristlerin kabul edilemez bazı davranışları üzerinde durmuştuk. Deliğin dışındaki Avrupalı

olmayan Müslüman ve gayrimüslim pek çok psikolog, Batı'nın yararlı objektif testlerinin uyarlanmasında ve standartlaştırılmasında muazzam araştırmalar yapmışlardır. Müslüman psikologlar yaşadıkları Müslüman ülkelerdeki farklı altkültürlerde yeni standardizasyon ve biçimlendirmelere çok daha fazla ihtiyaç duyulduğunu göreceklerdir. Okullarda, hastanelerde, endüstride ve askeriyede böyle süzgeçten geçirilmiş ölçümlerin kullanılması, Müslüman bir psikoloğun ümmetine yapabileceği en büyük katkıdır. Bu, Müslümanlara ve dolayısıyla İslam'a yapılmış bir hizmettir.

Bununla birlikte, Müslüman psikologların sadece mevcut ölçüm araçlarının uyarlanmasıyla yetinmemeleri önemlidir. Değerlendirme yöntem ve ilkelerini yansıtacakları kendi ölçüm araçlarını geliştirmelerini sağlayacak özgünlüğü ve özgüveni geliştirmelidirler. Hatta onlar Müslüman deneklere mahsus farklı değişkenlerin ölçümünü gerçekleştirmek suretiyle psikolojiye yeni katkılarda bulunabilirler ve Batı'ya karşı zihinsel esaret zincirlerini kırabilirler. Müslüman bilim adamları arasında bu yolda yürüyen kişiler az da olsa –örneğin Mısırlı psikiyatrist Muhammed Yusuf Halil, halen İslami kurallara dayalı bir test üzerinde çalışmaktadır– bu görev, gerçekte sadece birkaç kişinin sorumlu olduğu bir iş olmaktan daha çok, üyelerinin notlarını karşılaştıracağı, bu meşakkatli görevi gerçekleştirebilmek için çabalarını koordine edecekleri Müslüman psikologlar topluluğunun işi olmalıdır.[54]

Alışılmışın dışındaki bu testlerin, şimdiye dek değinilmemiş önemli alanlarda İslami yaşam tarzının yeniden canlanması ve tebliği için günü geldiğinde özel bir değeri olabilir. Bu konudaki hayati alanlardan birisi de, İslam'ı hakiki dinamizmi ve kapsamı içinde toplumsal, manevi ve siyasal yönleriyle eski konumuna yükseltmek ve hakkı olan otoriteyi ona vermek gibi güç bir sorumlu-

[54] Amerika Birleşik Devletleri'nde kurulan Müslüman Psikologlar Topluluğu'nu görmek mutluluk vericidir.

luğu omuzlayan modern İslami hareketlerin içinde yer alan Müslüman gençliğin eğitim organizasyonudur. Ne yazık ki Müslüman devrimci grupların yönlendirdiği işlerin çoğunu gerçekleştiren genç erkeklerin ve kızların seçim ve eğitimlerinde şimdiye kadar yararlanılan ilkel yöntemler, bu hareketlerin kendi içlerinde ciddi anlaşmazlıkların çıkmasına yol açmış, hatta onların yerel hükümetlerle tehlikeli çatışmalara girmelerine neden olmuştur. İslami hareketlerin sürekli karşılaştıkları bu zorluklara İslam'a karşı olan siyasal ve sosyal güçlerin sebep olduğu, dolayısıyla kaçınılmazlığı öne sürülebilir. Ancak, bu çatışmaların, örneğin Mısır, Suriye, Pakistan ve Sudan'daki yakın geçmişleri eleştirel ve tarafsız bir gözle incelendiğinde, İslam davası için çalışanların seçim ve eğitimlerindeki bu geri kalmışlık açıkça görülecektir. Kontrolsüz coşkuya sahip bir grup lideri veya bir üye, ülkesinin diktatör başkanına karşı göstereceği aşırı saldırgan tepkileriyle yüz binlerce masum dindar kişinin taciz edilmesine veya hapse girmesine neden olabilir.

Kısacası, Batı'nın uyarlanmış psikometrik deneyimleri Müslüman psikologların ve diğer sosyal bilimcilerin orijinal katkılarıyla desteklenirse, bu büyük hareketlere eleman temininde, onların yetiştirilmesinde ve örgütlenmesinde büyük gelişmeler kaydedilecek ya da en azından kaçınılabilir çatışmaları azaltmış olacaktır.

c) İslam'ın Hizmetinde Eğitim Psikolojisi

Adanmış Müslüman psikoloğun akademik eğitimini İslam'ın hizmetinde kullanabileceği bir diğer alan, en kapsamlı ifadesiyle eğitim psikolojisidir. Ne garip tir ki Müslümanların dinî eğitimleri çok acil müdahale edilmesi gereken bir alandır. İslam dünyasının hemen her yerinde İslami öğretim gerçekten kötü durumdadır. İlköğretimden yüksek öğrenime kadar Batı ve Doğu'nun İslam dışı kültürlerine açık ve hiç de ümit verici olmayan eğitim şeklimize rağmen, İslam'ın Müslüman ülkelerde siyasal ve sosyal bir güç olarak zemin

kazanmaya devam ediyor olması hayret vericidir. Bu nedenle konu üzerinde ayrıntılarıyla durmak isterim.

Uzun yıllar emperyalist Batı hakimiyetinde kalan Müslüman ülkelerde, alenen İslam'a yönelik askerî saldırılar ve uzun vadeli eğitim planları ve sosyal politikalar, Müslümanları yabancılaştırmış ve İslami eğitimin, bu emperyalistlerin kurdukları ve korudukları Batılı modern okullarla mukayese edildiğinde çok daha aşağı pozisyona indirgenmesine yol açmıştır. Eğitim sistemlerindeki "dinî" ve "seküler" ikili yapı ciddi bir bölünme yaratmıştır. Batılı eğitimden geçmiş, yüksek maaşlı Müslümanlar, geleneksel eğitim veren okullardan mezun olanlara tepeden bakmaya başlamışlardır.

İster emperyalist etkiler ister sırf içten çöküş nedeniyle olsun, pek çok İslam ülkesindeki din öğretmeninin tipik portresi, gelenekçi, katı, sakallı bir "şeyh" veya "molla"dır. Herhangi bir Batı dilini konuşamayan, fen bilimleri, coğrafya, matematik gibi "seküler" derslerle ilgili eğitim almamış, modern standartların altında kalmış kültürsüz bir kişidir. İslam ülkelerinde, din eğitimi veren hocaların büyük çoğunluğu ya yaşlı ya da dar kafalıdır.

Hocanın en iyi bildiği ve en çok kullandığı yöntem, "dikte etme"ye, "ezber" ve bıktırıcı "tekrar"a dayalı üçlü arkaik sözlü (şifahi) anlatım yöntemidir *(verbalism)*. Öğrenciler kendilerine sunulan dinî konuları anlasınlar veya anlamasınlar hocanın vurguladığı en önemli mesele, dikte ettiği şeyi öğrencilerin ezberlemesidir. Aslında bazı durumlarda öğrencinin ezberlemekten başka yapabileceği bir şey de yoktur. Çünkü öğretilmeye çalışılan konu, kavrama kapasitesinin çok üzerindedir. Dayatılmış sistemlerin dinî ve seküler şeklinde bölünmüşlüğünün ve hocaların geleneksel yöntem dışında çok az şey bilmesinin kaçınılmaz bir sonucu olarak modern okullarda verilen İslami derslerin müfredatı, genellikle ibadetlerle, giriş düzeyinde fıkıh bilgisiyle, Kur'an-ı Kerim'in ve Hz. Peygamber'in hadislerinin bir kısmının ezberletilmesiyle sınırlı kalmıştır. Böylece, kapsamlı ve

devrimci bir hayat tarzı olan İslam, modern hayatın sıcak gündeminden uzak, dinamik olmayan küçük bir alana indirgenmiştir.

Daha kötüsü, eğitimcilerin çoğu, çocukların ezberleme görevlerini ciddiye almaları için azarlama, not kırma ve şiddetli fiziksel cezalandırma gibi olumsuz yöntemleri de uygularlar.

Bu üzücü durumun değiştirilmesi gerekir. Yüksek öğrenim düzeyinde Sudan Omdurman İslam Üniversitesi ve Kahire'deki Ezher gibi bazı üniversiteler, İslami eğitim hususunda daha kapsamlı ve modern yaklaşımlar sunmak için ilk adımları atmışlardır. Ancak ilk ve ortaöğretim düzeyinde hâlâ köklü değişiklikler yapmak gerekmektedir. Bu nedenle samimi bir Müslüman psikolog, İslami eğitimin mevcut yapısının değiştirilmesine yönelik mukaddes cihatta temel bir role sahip olmalıdır.

İslam, Batılı dar anlamıyla sadece bir "din" değil, her şeyi kucaklayan bir yaşam tarzıdır. Kur'an-ı Kerim, eşlerin birbirleriyle olan ilişkileri gibi özel konulardan, İslam devletinin ekonomik sisteminin nasıl işlemesi gerektiği gibi genel ve toplumsal meselelere kadar her konuda Müslümanlara yol gösterir. İnsan embriyolojisi, astronomi, jeoloji, hukuk, sosyal değişim, beslenme gibi kainattaki her konuda rehberlik yapacak öğütler vermektedir. Bu nedenle, gerçek bir İslam devletinde İslami eğitim, ideal olarak okul müfredatının tüm konularıyla bütünleşmiş olmalıdır. Bu alanda her bir öğretmen, kendi konusunu İslami çalışmaların belirli yönleriyle ele almalıdır.

Bu ideal bütünleştirilmiş müfredat henüz geliştirilemediğine göre, İslami dersler ayrı bir eğitim konusu olarak, en azından İslam'ın bu geniş ve etkileşimsel özelliğini yansıtıcı nitelikte olmalıdır. Müfredat, hayatın farklı dönemlerinde karşılaşılabilecek yaşamsal sorunları kapsamalıdır. Bu bakımdan, Müslüman çocuk ve gelişim psikoloğunun önereceği tavsiyeler hayati bir öneme sahip olacaktır. Örneğin biyolojik, ahlaki ve İslami açıdan

müfredatın farklı aşamalarına cinsellik eğitiminin dahil edilebilmesi bu bağlamda ele alınabilir.

Bu geniş müfredatta eğitim yöntemleri ve nitelikli eğitimci meselesine gelince, mevcut gelenekçi hocaların yeterliliği konusunda da bir şeyler yapılmalıdır. Çoğu samimi Müslümanlar olsa da, çocuklara günümüzün evrensel perspektifinden İslam'ı öğretebilme kabiliyetleri şüphelidir.

Doğrusu, ben bu geleneksel hocaların çocuklara vermeye devam edebileceği bir tek önemli katkısı olabilir diye düşünüyorum; o da Kur'an'ın doğru telaffuz edilmesini ve tonlanmasını amaçlayan *tecvit* öğretimidir. Fakat onlar bu işi yaparken bile, yeni teknik ve teknolojileri öğrenmek zorunda kalacaklardır.

Çocuklara verilen İslami eğitimin temel amacı kafalarını sadece soyut ve atıl dinî malzemeyle doldurmak değil, onların psikospiritüel tutumlarında büyük olumlu değişimlerin oluşmasına katkıda bulunmak ve onlara İslam hakkında genel ve anlaşılabilir kavramları kazandırmaktır.

Müslüman eğitim psikoloğu, ahlaki değerler ve dinî tutumların gelişimi hakkında herhangi bir kişiden çok daha fazla şey bilmelidir. Taklit edilen ve özdeşleşilen bir modelin önemini düşünürsek, Müslüman eğitim psikoloğu, yaşlı bir şeyh veya anlayışsız bir molla değil de çocuklar için dinamik, popüler bir öğretmen; kendisini adamış, bilgili ve sıcakkanlı, çocukların seveceği ve saygı duyacağı bir kişi olmalıdır.

Bu kapsamlı müfredat, tutumların gelişmesinde değeri kanıtlanmış film, televizyon ve diğer görsel-işitsel araçlarla mümkün olduğu kadar desteklenmelidir. Elde edilen ahlaki ve manevi özelliklerin tezahürü için grup toplantıları, toplu sınıf faaliyetleri, oyunlar, kır gezileri ve kamplar düzenlenmelidir.

Müslüman eğitim psikologları yöntem, müfredat geliştirme, çocuk büyütme ve yetiştirme uzmanları ve bu büyük programın gerçekleştirilmesiyle ilgili diğer uzmanlarla yakından çalışırlarsa, okullarımızdaki İslami

eğitim dersleri en etkin ve popüler dersler olacaktır. Daha da önemlisi, böylece İslam'ı, dinî merasimlerden, evlilik, boşanma ve miras hukukundan ibaret görmeyen, dinamik, kendisini adamış yeni bir Müslüman neslin yetişmesinden emin olacağız.

Kuşkusuz, bu konuda yapılacak araştırmalar büyük harcamalar gerektirir. Müslüman ülkelerin devlet ve hükümet başkanları, ülkenin gerçek ideolojisi ve devletin dini olarak İslam'a hizmeti ağızlarından düşürmemektedirler. Öyleyse onlar, söylediklerinin somut bir örneği olarak İslam'ın tüm geleceğini etkileyebilecek bu hayati projeye kaynak ayırmalıdırlar. Sorunların ehemmiyeti ve benzerliği nedeniyle, konuya ümmetçi bir eğitim projesi olarak yaklaşılması önerilebilir.

Komünist hükümetlerin kendi genç nüfuslarına fikir aşılamak ve dünyayı ateist Marksist felsefeyle bütünüyle donatmak için yaptıklarının ve harcamalarının, Müslüman devletlerin İslami amaç uğruna yaptıklarından çok daha fazla olduğunu bilmek içler acısıdır.

d) Müslüman Sosyal Psikolog

Modern psikoloji, önemli bir başka alanda da İslam'ın hizmetine sokulabilir. Kertenkele deliğinin dışındaki Müslüman sosyal psikologlar, cahiliye dönemi bedevilerini, dünyanın şimdiye kadar gördüğü en yüksek ruhani ve insancıl toplumu haline getiren büyük İslam devriminin temelinde yatan, sınırlarını belirleyen psikososyal ve manevi etmenleri araştırarak değerli çalışmalar yapabilirler. Örneğin, cahiliyenin alkol düşkünü ve kabileci Arabistan'ında alkol bağımlılığı ve ırk ayırımının silinip yok olması, modern "medeni" dünyada alkolizmin getirdiği büyük kötülükler ve ırkçılığı araştıran genç Müslüman sosyal bilimcilere muhtemelen bir ilham kaynağı olacaktır.

Aynı derecede ilgi çekici bir başka örnek, İslam'ın eşit şartlarda gerçekleşmeyen savaşlardan kazandığı zaferlerin temelinde yatan sosyokültürel ve manevi faktörlerin ortaya çıkarılmasıdır. Bu bağlamda, Müslüman

sosyal psikolog, cihat kavramındaki İslami amaçların berraklığı, kabul edilebilirliği, kardeşlik ve birlik ruhu *(esprit de corps)* ve İslami liderliğin niteliği gibi yeni geliştirilen sosyokültürel faktörlerle Müslümanların o günkü durumlarını açıklayabilir. Şüphesiz bu tür çalışmalar, aynı zamanda günümüz İslam toplumlarının geçmişleriyle tezat içinde olan, üzüntü verici durumlarının sebeplerine de ışık tutacaktır.

Aslında, Müslüman sosyal psikologların en hayati katkıları, Müslüman toplumları bir türlü rahat bırakmayan çağdaş ahlaki ve sosyal sorunların çözümüyle ilgili olacaktır. Bir keresinde Müslüman bir davetçi, "*İslam, gerçekten Allah'ın vahiyle bildirdiği hak dindir. Aksi halde Müslüman ülkelerde gördüklerine rağmen, bunca kişi nasıl olur da İslam'ı seçebilirdi?*" demişti. O, yanlış olarak görülebilecek bu sözleriyle, aslında İslam'ın Müslümanlara rağmen yayılmış olduğunu ifade ediyordu.

Üçüncü Dünya olarak isimlendirilen ülkelerdeki çaresiz halklar, çöküşün ve diğer olumsuz kültürel niteliklerin birçok belirtilerini göstermelerine rağmen, yine de buradaki Müslüman kitleler, kendilerini modern materyalizmin güçlü etkileri altındaki diğer uluslardan ayıran pek çok fazilet ve manevi özelliğe sahiptir.

Diğer taraftan, Müslümanların alışkanlıkları, ahlaki değerleri, çalışkanlıkları ve genel toplumsal yaşamları, tarafsız ve eleştirel bir gözle İslami öğretilerin ışığında incelendiğinde çok büyük bir açığın var olduğu görülecektir. Müslüman bilim adamlarının çoğu, gerçekle mevcut uygulama arasındaki bu tutarsızlığın nedenini siyasal, ekonomik veya genel sosyal faktörlere bağlamışlardır. Bazıları ise sadece emperyalizmi suçlamıştır. Müslüman sosyal psikologların, diğer sosyal bilimciler ve eğitimcilerle işbirliği içinde bu olguyu daha titiz bir çalışmayla ortaya çıkarmaları gerekir. Örneğin, toplumlarımız arasındaki gerileme ve kayıtsızlığın nedenleri, hükümet sistemlerimizin bozularak yolsuzluğa ve politik tahakküme yol açmasının temelinde yatan

faktörler hakkında daha fazla bilgiye ihtiyacımız vardır. *Bu ve benzeri hastalıklar gerçekten ne ölçüde dış kaynaklı ve emperyalist etkilerle ortaya çıkmıştır? Bizim zayıflığımızın bunda payı var mıdır? Varsa, bunlar nelerdir ve bunlardan nasıl kurtulabiliriz? Modern İslami akımlar bu durumların düzeltilmesinde nasıl bir rol alabilirler? Bu hareketlerin, halkları ve hükümetleriyle niçin başı derde girmektedir?*

Kapsamlı bir hayat şekli olarak İslam için yapılacak çalışmaların tümü, bu tür araştırmaların rehberliğinde tespit edilecek stratejiye bağlıdır. Kısacası, Müslüman bir sosyal psikolog, oynayabileceği rolün önemini ve İslam'ın hizmetine sunacağı faydanın değerini bilmelidir.

e) İslami Kişilik Kavramı

Son olarak Müslüman kişilik teorisyenlerinin katkılarının bir kısmını tartışacağım. Daha önce de bahsedildiği gibi, Batı'da kişilik teorileri uygulamalı psikoloji içindeki en çetrefilli alanlardan biridir, çünkü o, hayatın temelini ilgilendiren din ve felsefe konularıyla uğraşır. Müslüman kişilik teorisyenleri ise araştırabilecekleri ve kurgulayabilecekleri dokunulmamış, ele alınması gerekli pek çok konuya sahiptir.

Örneğin, *Gazali, İbn Rüşd ve İbn Sina gibi büyük Müslüman bilim adamlarımız ve felsefecilerimizin kişilik teorileri neydi ve bu teoriler modern kişilik teorileriyle nasıl karşılaştırılabilir? İslam'ın insan doğası kavramı nedir ve bu kavram ilk Müslümanları nasıl etkilemiştir? Modern Müslümanları nasıl etkiler? Bu kavram, Yahudi-Hıristiyan insan kavramıyla ve modern Batılı kişilik teorisyenlerinin ortaya koyduğu kavramlarla nasıl karşılaştırılabilir? Kur'an'da, Hz. Peygamberin hadislerinde ve ilk Müslüman öncülerin ifadelerinde kişiliğin biyolojik, psikososyal ve manevi belirleyicileri nelerdir? Buradan modern bir İslami psikospiritüel kişilik kavramı çıkarılabilir mi?*

Öyle görünmektedir ki kişilik alanında uzmanlaşan psikologlar, şimdiye kadar yukarıda bahsedilen

konularda cesur ve orijinal bir tarzda çok az katkıda bulunmuşlardır.[55] Hatta, bazıları inanarak kabul ettikleri Batılı kişilik teorilerinden hareketle İslami sorunlar hakkında fikir beyan etmişlerdir. Bu uzaktaki bir nesneye dürbünün tersiyle bakmaya benzemektedir.

İslami bir bakış açısından değerlendirildiğinde, kişilik teorisinin sıkıntılı bir konu olabileceği doğrudur. Her şeyden önce, tam anlamıyla İslami bir kişilik teorisinden söz edilemez. Bir Müslüman için İslam vahyolunan bir dindir. O, haktır. Diğer taraftan psikolojik teoriler, teorisyenin bir sanatkâr, bir şair gibi çeşitli şekillerde keyfî olarak yarattığı, kabul edilmiş bir dizi önermeden ibarettir. Hall ve Lindzey'in ileri sürdüğü gibi, teoriler ne doğru ne de yanlıştır, tahmin ve varsayımları doğruladığı ölçüde yararlı veya yararsızdır.

Bununla beraber, ayetler ve hadislerde insanın bireysel ve toplumsal davranışlarıyla ilgili birçok spesifik, açıklayıcı kavram veya mesele geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'deki bu meseleler, psikospiritüel, toplum ve tabiat yasaları yani "sünnetullah" olarak mülahaza edilir. Batı akademik psikolojisi ve kişilik teorisinde iyi bir eğitim görmüş ve kendisini bu eğitimin olumsuz etkilerinden korumaya hazırlıklı Müslüman bir teorisyen, Kuran'ın bu sosyal, psikospiritüel ve doğa yasalarından, İslami bir kişilik kavramının iskeletini okuyabilecektir. Böylece, adanmış Müslüman kişilik teorisyenleri, psikoloji alanının tümüne kişilik teorisiyle ilgili yeni bir boyut getirebileceklerdir.

Bu bağlamda belirtmek gerekir ki kimi seçkin Batılı psikologlar, Batılı olmayan diğer eski psikologların modern psikolojiye olan katkılarını takdirle anmaya başlamışlardır. Bu açıdan değinilmesi gereken önemli bir nokta Hall ve Lindzey'in birlikte hazırladıkları iyi bilinen *Theories of Personality* (1978) isimli kitapta "Doğu

[55] Şüphesiz bazı istisnalar vardır. Örneğin, Dr. Raşit Hamit'in 1975'te ABD'de Müslüman Sosyal Bilimciler Derneği'nin dördüncü yıllık toplantısına sunduğu "Dengeli Bir Kişilik Kavramının İslami Yaklaşımları" isimli tebliği bunlar arasındadır.

Psikolojisi" isimli bir bölümün bulunmasıdır. Bölümün açılış paragrafında şunlar yazmaktadır:

> İnsan kişiliği ve davranışını sistemli bir biçimde anlama çabası, çağdaş Batı psikolojisiyle ortaya çıkmış değildir. Bizim yaklaşık yüz yıllık biçimsel psikolojimiz, muhtemelen insanlık tarihi kadar eski bir gayretin yeni bir uyarlamasıdır. Bu kitapta tartışılan kişilik teorileri, Avrupa ve Amerikan kültürünün ürünüdür ve kişilerin pek çok yer ve zamanda yaşadığı sayısız "psikolojinin" sadece belli bir kısmıdır. Bazı kültür ve devirlerin psikolojisi hayali mitlerle karışmış dağınık halk hikâyelerinden ibaret olsa da, bazı halklar da deneysel gözlemlerle günümüzdeki gibi karmaşık ve sağlam temelli kişilik teorileri geliştirmiştir.
>
> Böyle iyi formüle edilmiş psikolojilerin en zengin kaynaklarından biri, Doğu dinleridir."[56]

İnsan, Batılı psikologların bu açık ve dürüst tutumlarının, kertenkele deliğinin derinliklerindeki Müslüman psikologları cesaretlendirmesini ve onların Batılı psikologlardan daha Batılı olmamasını, kendi inançlarının kökenlerinde ve zengin miraslarında yatan psikolojiye bir başka gözle bakmaya sevk etmesini içtenlikle ümit ediyor.

Bu bölümde, kertenkele deliğinin dışındaki Müslüman bir psikoloğun mesleki eğitimini İslam'ın hizmetinde kullanarak neler yapabileceğinin kısa bir özetini vermeye çalıştım.

[56] Hall ve Lindzey, *Theories of Personality*, s. 347.

13

Batılı Psikoloji Okullarının Tümü Ruhsuz mudur?

Batı psikolojisinin davranışçılık ve psikanaliz gibi belli başlı okullarını, derin İslami psikospiritüel olguyu açıklamadaki yetersizlikleri nedeniyle eleştirdik. Şu veya bu şekilde, bu okulların tümü ateist pozitivist felsefeden büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Kötümser ve çarpıtılmış bir insan doğası kavramına sahip olabilirler, dinî ve manevi süreçlerle ilgili açıklamaları ya çok basit ya da önyargılıdır. Bu genel eleştiri, tüm Batı psikolojisini materyalist ve ruhsuzlukla nitelemiş ve hiçbir Batı psikoloji okulu veya Batılı psikolog insanın manevi yönüne ve onun dinî değerlerine olumlu bir yaklaşım göstermemiştir gibi yanlış bir izlenim bırakmış olabilir.

Aslında Freud'un ilk müritlerinden bazıları bile, cinselliği libidinal teorisinin mihenk taşı yapması ve ateist görüşleri nedeniyle ona şiddetle karşı çıkmışlar ve onun yolunu takip etmeyi bırakarak rakip okullar kurmuşlardır. Bunların arasında özellikle göze çarpan Carl Jung'tur. 1914 gibi erken bir tarihte, yeni oluşturulan Uluslararası Psikanaliz Derneği'nin başkanlığından istifa etmiş ve bir müddet sonra kendi yeni analitik psikoloji okulunu geliştirmiştir. Onun kişilik teorisi Freudyen psikanalizden çok daha az deterministik, daha fazla mistik ve dinî yönelimlidir. Yine o, insanın cinsellik ve saldırganlık rolüne çok daha az vurgu yapmaktadır.

Müslüman psikologlar dinamik psikolojiyi daha geniş bir perspektiften görebilmek için Jung'u Yahudi-Hıristiyan dinî bakış açısından okumalıdır. Ancak, dine karşı olumlu bir tutum takınan, denenmiş ve yararları görülmüş, daha az mistik özellikleri olan ve daha fazla günümüze hitap eden okulları tanırlarsa çok daha fazla istifade edebilirler. Böyle gözde modern okullardan biri hümanistik psikolojidir. Bu akım, 1950 ve 1960'larda Amerika'nın maddi zenginliğine rağmen yaşadığı manevi boşluğun fark edilmesiyle ortaya çıkmıştır. Daha geniş bir hareket olarak hümanistik psikolojide, Gordon Allport, Abraham Maslow ve Carl Rogers gibi meşhur psikologlar çok etkili olmuştur.

Hümanistik psikoloji, psikanaliz ve davranışçılıkla önemli bir anlaşmazlık içinde olmasına rağmen, her ikisinden de etkilenmiştir. Davranışçıların, gözlemlenebilir ve uyarıcı davranışlara verdikleri büyük önem, hümanist psikologlar tarafından –insanın kendisinin ve öznel içsel deneyiminin, sevgi, değer, inanç gibi karmaşık duygular içeren davranışlarının, kendini yönlendirme ve kendini gerçekleştirme potansiyelinin ihmal edildiği– aşırı bir basitleştirme olarak görülmüştür. Bu nedenle hümanistik psikoloji, insanın gözlemlenebilir davranışlarının çoğunu belirleyen ve bireyin öznel deneyimlerinin sebeplerini açıklayan birleştirici bir "benlik" temasına büyük önem vermiştir. Bu açıdan hümanist benlik psikologları, insanı düalist (ruh+beden) olarak ele alan dinî psikofiziksel insan kavramına çok daha yakındırlar.

Hümanistik psikologlar, Freudyen psikanalizin insan doğası hakkındaki kötümser bakış açısına karşı oldukları kadar, davranışçılar tarafından benimsenen nötr bakış açısına da muhaliftirler. Onlara göre, her iki okul da yanlış bir şekilde davranışlarının bilinçsiz dürtüler, erken dönem şartlanmaları ve çevresel etkiler gibi insanın kontrolü dışındaki güçler tarafından belirlendiğini düşünür. Hümanist model ise tam tersine, insan doğasının esasen iyi olduğunu beyan ederek, çok

daha pozitif bir kavramı onaylar. İnsanın bencilliğinin ve zalimliğinin ifadesi olan eylemler ise aslen iyi olan insan doğasını inkârdan ve umutsuzluktan kaynaklanan patolojik davranışlar olarak görülür. İnsan, pasif bir otomat değildir; kaderini şekillendirmek için tercih özgürlüğüne sahip aktif bir katılımcı, kendi kendisinin arkadaşıdır.

Müslüman psikologlar bu hümanistik görüşleri, yaratıcı tarafından insana doğuştan verilen iyi olma hali anlamına gelen İslam'daki "fıtrat" kavramıyla ve insanın tercihlerinden sorumlu olduğu şeklindeki İslami inançla karşılaştırabilirler.

Hümanist benlik psikolojisiyle yakından ilgili bir başka Batılı psikolojik teoriler grubu, "varoluşçu model"den etkilenmiş olanlardır. Aslında hümanist psikologların çoğuna varoluşçu olarak da bakılabilir. Çünkü her iki okul bireyin eşsizliğine, değerler arayışına ve kendini gerçekleştirme özgürlüğüne vurgu yapar. Ancak, varoluşçu psikologlar çağdaş Batı toplumlarında insani değerlerini yitiren modern insanın kendini gerçekleştirebilme becerileri hakkında daha az iyimserdirler. Onlar, Müslüman psikologların ilgisini çekecek birkaç temel temayı kuvvetle vurgulamaktadırlar. Anlamlandırma isteği, varoluşsal kaygılar ve hiçlikle karşılaşmak bunlar arasında en ilgili olanlardır.

Bu temalar, Viktor Frankl tarafından çok güzel açıklanmıştır. Frankl, varoluşçu psikiyatristler içinde göze en fazla çarpanlardandır. Dinî önyargılarına rağmen onun çalışmaları, tüm vakarlı Müslüman psikologlar tarafından dikkatle okunmalıdır. Frankl, psikoterapötik logoterapi okulunu Nazi toplama kamplarında başından geçen uzun ve acı tecrübelerine dayandırır. "Logoterapi", "anlam" veya "ruh" anlamındaki eski Yunanca *logos* kelimesinden gelir, insan varoluşunun anlamı ve bu anlamın araştırılması üzerine yoğunlaşır.

Frankl hayatın anlamını yakalayabilmeleri için ümitsiz hastalarını "... *Mademki hayatı bu kadar yaşanmaz görüyorsunuz, o halde niçin intihar etmiyorsunuz?*"

gibi sorularla harekete geçirmiş ve onların, "çocuk sevgisi", "bir anne veya bir eş sevgisi", "bir işe veya bir partiye adanmışlık" gibi cevaplarından, hastalarının maddi ve manevi varlıklarını anlamlandıran itici güçleri derleyip toparlamayı başarmıştır. "Logoterapi"nin mottosu, Nietzsche'nin şu meşhur ifadesidir:

> *Yaşamak için bir "neden"i olan, her türlü "nasıl"a katlanır.*[57]

Ona göre duygusal rahatsızlıkların günümüzdeki patlayışının başlıca nedeni, modern insanın hayatını anlamlandırma isteğinin engellenmesidir. Modern hayat, insan hayatının gerçek anlamını veya niçin yaşadığının sebebini görmekten mahrum bırakmıştır.

O halde, hayatı anlamlandırma isteği insanın temel bir vasfıdır. Bu isteğin engellenmesi, varoluş boşluğuna yol açar ve insanı hiçlikle, yoklukla yüz yüze getirir. Bu durum, can sıkıntısı ve "varoluş kaygısı" şeklinde kendisini gösterir ve sonunda Frankl'ın bahsettiği "noojenik nevroz" *(noogenic neurosis)* durumuna yol açabilir. Bu nevroz, psikanalizcilerin inandıkları gibi dürtülerle içgüdüler arasındaki bir çatışma olmaktan çok, çeşitli değerler arasındaki ahlaki ve manevi çatışmanın bir sonucu olarak ortaya çıkar.

Bu varoluş boşluğu ve yokluk kavramları, Müslüman psikologlara, ateistin kendi "benliği"yle temasını kaybettiği ve ruhsuz bir varlık durumuna düştüğü, Allah'a inanmayan bir hayatın ikilemini tanımlayan Kur'an'ın ayetlerini hatırlatmalıdır. İslam'da tek hakiki gerçek Allah'tır; insan sadece bir yansımadır. Bu nedenle kişinin Allah'ı unutması, varoluşunun kaynağına yani kendi benliğine yabancılaşmasıdır. Kur'an'da *"Allah'ı unutan ve bu yüzden Allah'ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın..."*[58] buyurulmaktadır.

---

[57] Victor E. Frankl, *Man's Search for Meaning* (Türkçesi *İnsanın Anlam Arayışı*, çev. S. Budak, Okuyan Us Yayınları, İstanbul 2017), Hodder and Stoughton, Londra, 1964.

[58] Haşr, 59/19.

Yine Müslüman psikologlar, maddi refah üzerinde yükselen modern hayatın, gerçekte insanın ızdırap ve varoluşsal kaygılarını arttırdığına ilişkin Frankl ve diğer varoluşçu analizcilerin teorilerini okuduklarında kendilerini tanıdık bir zeminde bulacaklardır. İslam, Allah'a itaatten elde edilen manevi anlamın insanın bu hayatta elde edebileceği tek gerçek anlam olduğunu düşünür. Ayrıca Kur'an, maddi servetten manevi boşluk içinde yaşayanlara verilen bir ceza şekli olarak bahseder.

> *Sakın onların malları da çocukları da seni imrendirmesin! Allah, yalnızca dünya hayatında onlara bunlarla azap etmeyi ve canlarının kâfir olarak çıkmasını istiyor.*[59]

Tahmin edileceği gibi Frankl'ın logoterapisinde din, önemli bir yer tutar. Onun da söylediği gibi, din insanın sürekli katlandığı ızdıraplara anlam kazandıran en büyük güçtür. Dinin rolü hakkında toplama kamplarında söylediklerine kulak verelim:

> Tutukluların var olan ya da sonradan gelişen dinî ilgileri, gözle görülür bir içtenlik taşıyordu. Dinî inancın derinlik ve gücü yeni gelen tutukluyu şaşırtırdı. Bu minvalde en etkileyici olanı, tutukluların uzak çalışma kamplarından yorgun, aç ve soğuktan donmuş olarak yırtık pırtık kıyafetlerle getirilip kapatıldıkları kilitli sığır ahırının karanlığında veya bir kulübenin köşesinde içinde bulundukları bu duruma rağmen dua ve ibadet etmeleriydi.[60]

Freud'la karşılaştırıldığında, Frankl'ın dine olumlu yaklaştığı ve her türlü beşeri faaliyeti, hatta en insani ve en soylu olanları dahi bilinçaltındaki güdüler ve savunma mekanizmalarıyla açıklayan psikanalitik yönelimli teorisyenleri şiddetle eleştirdiği görülür. Aşağıdaki paragraf bunu güzel bir şekilde ortaya koyar:

---

[59] Tevbe, 9/55.

[60] Frankl, age., s. 33.

> İnsanın anlam arayışı, hayatının temel gücüdür. O, içgüdüsel dürtülerin "ikincil aklileştirilmesi" değildir. Bu anlam eşsiz ve özeldir, sadece kendisinin yapabileceği ve yapması gerekendir. İnsan, hayatına anlam kazandırma isteğini tatmin edecek bir anlamlılığı sadece o zaman başarabilir. Bazı yazarlara göre anlam ve değerler hiçbir şey değildir. Önemli olan savunma mekanizmaları, tepki oluşumları ve yüceltmelerdir. Fakat ben, ne sadece savunma mekanizmalarının hatırı için yaşamak, ne de tepki oluşumlarının hatırı için ölmek isterim. İnsan, ancak idealleri ve değerleri uğruna yaşayabilir ve gerekirse bu uğurda ölebilir de![61]

Eğer bir psikiyatrist, materyalist Batı toplumunda yozlaşmış Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta, dinî görüş ve değerlerin önemini görebilmiş ve kendi temelleri üzerinde başarılı bir psikoterapi okulu kurabilmişse; kısmen dindar ve kısmen ahlaki yönelimli toplumlarda Freud'un ve diğer psikologların ateist görüşlerini papağan gibi tekrarlamaya devam eden Müslüman psikologlar nasıl mazur görülebilir!

[61] Frankl, age., s. 99.

14

Batı'nın Ruhsuz Psikoloji Okullarına Nasıl Yaklaşılmalı?

Müslümanların uyarlayabilecekleri ve kabul edebilecekleri modern psikolojideki bazı yararlı yönleri tartıştık. Peki, dine karşı düşmanca tutum sergileyen ve çarpık bir insan kavramına sahip psikanaliz gibi alanlarda neler yapılabilir? Bazı Müslüman eğitimcilerin arzularına uyarak, bunları üniversitelerimizin müfredatından çıkaralım mı? Bu soruya olumsuz cevap verilmesi okuyucuyu şaşırtabilir.

İslam ülkeleri kendilerini modern Batı uygarlığından ve onun zararlı etkilerinden tecrit edemezler, fakat bizler, Müslüman öğrencilerimizi Batılılaşmanın zararlı enfeksiyonlarına karşı aşılayabiliriz. Örneğin, eğer öğrencilerimize psikanalizi öğretmezsek, onlar bu teorinin duygusal olarak tasvir edilen çirkin yönlerini bilimsel gerçeklermiş gibi filmlerde görecek, radyolardan duyacak ve dergilerde yayımlanan kısa hikâyeleri okuyacaklardır. Dolayısıyla psikanalizi, İslami ve bilimsel bir yaklaşımla ele alarak eleştirel bir şekilde öğretebilmeli, sonra da alternatif olarak nötr veya İslami teoriler ortaya koyabilmeliyiz. Ancak din dışı duruşlarına rağmen, bu teorilerde neyin doğru neyin yanlış olduğunu göstermek için ayrıca çaba harcanmalıdır. Eysenck'in de söylediği gibi, bu teorilerin doğru yönleri ilk kez ortaya konulmuş değildir, dolayısıyla Müslüman

psikolog onların pek çoğunun köklerini neredeyse istisnasız olarak İslam'da, Müslüman düşünürlerin katkılarında bulacaktır.

Freud'un çocuk gelişimiyle ilgili teorilerini ele alalım. "Oedipus kompleksi" gibi varsayımlarca tasvir edilen çocuk cinselliğiyle ilgili materyal yenidir ve bu materyal üzerindeki tahrifat önceki sayfalarda açıklanmıştır. Sevgiyle yaklaşmak, samimiyet ve hoşgörülü bir tutum geliştirmek, çocukların sağlıklı gelişimleri ile ilişkilendirildiğinde doğrudur. Bu, Batılılarca büyük bir keşif olarak kabul edilebilir, fakat Müslümanlar için öyle değildir. Kur'an'ımız, Peygamberimizin hadisleri ve hayatı, doğrudan veya dolaylı olarak çocuklara –yetişkinlerin minyatürleri olduklarından değil, sırf çocuk olmaları nedeniyle– şefkatle, nezaketle muamele edilmesini, öğütleyen öğretilerle doludur. Peygamberimizin temsil ettiği bu davranışlar, hoşgörünün gerçek temelini yansıtmaktadır.

Peygamberimizin çocuklara gösterdiği sevgi ve hoşgörülü tutum emsalsizdir. O, bir defasında, namazda iken secdesini ashabı yorgun düşünceye kadar uzatmıştı. Secdeyi niçin uzattığı sorulduğunda, o esnada torununun sırtına çıktığını ve o inmeden secdeden kalkmak istemediğini söylemişti.

Arapların ekonomik ve ahlaki nedenlerle kız çocuklarını toprağa diri diri gömdüğü bir zamanda, yukarıda anlatıldığı gibi o, namazdayken bile kız torununu omuzlarında taşıyordu. Kur'an, sadece bu geleneği yasaklamakla kalmayıp, aynı zamanda kız ve erkek çocuklar arasında ayrım yapmaktan şiddetle sakındırmıştır:

> *Oysa onlardan birine kız müjdesi verildiğinde öfkesinden yüzü simsiyah kesiliyor. Verilen müjdenin kötü etkisiyle kavminden gizleniyor. Onu, hakarete katlanıp sağ mı bırakacak, yoksa toprağa mı gömecek? Bak, ne fena hükümler veriyorlar![62]*

[62] Nahl, 16/58, 59.

Bu referanslar, modern teoriye İslami bir boyut kazandıracak ve onların içindeki doğru bileşenleri, doğru kaynağına dayandıracaktır.

Bu konuda bir başka ilgi alanı cinselliktir. Cinselliği aşırı bir sekilde abartan Freudyen teorinin, insan faaliyetlerinin hemen hemen tümünün bilinçli veya bilinçsiz olarak cinsellikle güdülendiği şeklindeki iddiası yanlıştır. Yine, tüm nevrozların bastırılmış cinsellik veya çözülmemiş oedipal çatışmalar nedeniyle ortaya çıktığını savunan modası geçmiş psikanalitik görüşler de yanlıştır. Bu açıklamalar bir bakımdan, Freud'un zamanında yürürlükte olan Katolik ve/veya Viktoryen baskıcı ahlaka gösterilen aşırı tepkiyi simgelemektedir. Oysa, çocuklar cinsellikle ilgili sorular sordukları zaman, onlara yanlış bilgiler verilmemesi veya cezalandırılmaması, anlayabilecekleri uygun bilgilerin verilmesi ve cinsiyeti/cinselliği doğal biyolojik bir olgu olarak öğrenmelerine yardım etmek doğru davranıştır. Bu konuya getirilen yaklaşımlar, onları cinselliği yersiz, abartılmış, utanç, suç ve günah duygularıyla tanımlamayan erişkinler olarak yetiştirecektir. Bu gerçekler, Batı'da Freudyen etkilerin neticesinde yeni anlaşılmış olmasına rağmen, Müslümanlar için kesinlikle yeni değildir.

Manevi rehberliğin en büyük kaynağı olan Kur'an, aynı zamanda cinsellik eğitimiyle ilgili meselelerde de rehberdir. O, bize ve çocuklarımıza, anlayabileceğimiz sadelikte şiirsel bir dille insan hayatının ana rahmindeki gelişimini anlatmaktadır. Kur'an, cinselliği Allah'ın insanoğluna verdiği bir hediye olarak sunar ve bu mutluluğun cennette de müminlere ihsan edileceğini söyler. Ayrıca Kur'an, konuyu tarla metaforuyla açıklar ve bu ilişkiyi tarım *(cultivation)* terimi çerçevesinde anlamamıza yardımcı olur. Hatta, Medineli Arapların ve Yahudilerin belirli bir zaman ve pozisyonda gerçekleşecek bir ilişkinin, doğacak çocuğun bedensel gelişmesini etkileyerek zarar vereceği şeklindeki iddialarının yanlışlığını göstererek, bu türden inançları reddeder.

Kadınlarınız, sizin için bir tarladır. O halde tarlanıza dilediğiniz gibi varın ve kendiniz için ileriye hazırlık yapın. Allah'tan korkun ve bilin ki siz mutlaka O'nun huzuruna varacaksınız. Ey Muhammed, müminleri müjdele![63]

Bütün bu bilgiler, Kur'an'dan ve Peygamberimizin hadislerinden geldiğine göre, İslami ahlak sınırları içinde gerçekleşecek bir cinsel ilişkiden, suçluluk ve utanç duyulmayacaktır. Peygamberimizin hanımı Hz. Ayşe: "*Ensar kadınları ne iyi kadınlardır! Hayâ duyguları, onları dinlerinin emirlerini öğrenmekten alıkoymamıştır*"[64] demektedir.

Bu nedenle, biz Müslümanlar olarak bu konuda Batı'da cinsel iktidarsızlık ve soğukluğun başlıca nedeni olarak düşünülen, Katoliklik'ten kaynaklanan suçluluk ve günahkârlık duygusuna kapılmayacağımız gibi, modern seks eğitimcilerinin tanıttığı Freudyen ilkelere de ihtiyacımız yoktur.[65]

Eğer bugün İslam dünyasında çocuklarına sevgi ve şefkat göstermeyen gelenekçi aksi babalar görüyor ve yine bazı Müslümanları cinsiyet konusunda Katolik bir tutum içinde buluyorsak, bunun nedeni İslam değil, tersine Müslümanların onun öğretilerini takip etmedeki hatalarıdır.

Böylece bu bölümde, Batı psikolojisinin "ruhsuz" okullarını eleştirel bir yaklaşımla soruşturan Müslüman psikologlara, onlarda da bazı yararlı yönler bulunabileceğini ve bunlardan bir kısmının İslami kaynaklardaki aslını gösterebileceğimizi ortaya koymaya çalıştık.

---

[63] Bakara, 2/223

[64] *Buhari*, Babü'l-İlm, Hz. Ayşe'nin hadisi.

[65] Belliveau (Masters and Johnson'dan alıntılamıştır), *Understanding Human Sexual Inadequacy* [İnsan Cinselliğinin Yetersizliğini Anlamak], Coronet Kitapları, Londra, 1974.

15

Delikten Çıkmalarına Nasıl Yardım Edebiliriz?

Çalışmamızın bu son kısmı, "*Müslüman psikolog, kertenkele deliğine giren meslektaşları hakkında neler yapabilir?*" sorusunun cevabını içermektedir.

Bu alanda edindiğim tecrübelerime dayanarak, kertenkele deliğine girip çıkma sürecinde Müslüman psikologların psikolojilerinin üç evreye ayrıldığına inanıyorum. Bunlar; "hayranlık", "uzlaşma" ve "özgürleşme" evreleridir.

I. Hayranlık Evresi

Genç Müslüman öğrenciler, psikolojiden ve onun ustalıkla ortaya konmuş tekniklerinden genellikle heyecan duymuşlardır; önerilere açıktırlar, çoğunlukla hocalarının fikirlerini ve onlardan öğrendiklerini davranışlarına aktarmak için sabırsızlık gösterirler.

Çevresindeki insanlar, insan zihninde olan biteni bilmekte uzman hale geldiklerine ve insanları nasıl "analiz" etmek gerektiğini bildiklerine inanır. Onların birçoğu, gördükleri bu itibardan mutlu olur ve gurur duyar. İşte tam da bu an, yavaş yavaş kendilerini güvende gördükleri konforlu kertenkele deliğine çekilmeye başladıkları andır. Bu evredeyken, namazında niyazında birer Müslüman iseler, daha önce de bahsedildiği gibi, zihinsel ve duygusal anlamda çatışma yaşarlar,

aynı vücut ve fiziksel sistem içinde birbiriyle çatışmayan Freudyen ve Müslüman kişilikten oluşan bir çift kişilik geliştirmeye başlarlar.

II. Uzlaşma Evresi

Ancak, zaman geçtikçe mezuniyet sonrası çalışmalarıyla psikolojinin neyi yapıp yapamayacağını keşfederler ve daha dinamik Müslüman bir bilim adamı olarak geriye dönüş yolunu hissetmeye başladıklarında, İslam'la psikolojik teori arasındaki bilişsel tutarsızlıklarını suni bir uzlaşma köprüsüyle kapamaya çalışırlar. İslam'la Jung'un teorileri arasında ciddi hiçbir çatışmanın olmadığını memnuniyetle ifade edebilirler veya kişilik yapısının "id-ego-süper ego" bileşenlerinden meydana geldiği şeklindeki Freudyen teoriyi Kur'an'ın desteklediğini bile ileri sürebilirler. Görüşlerini kanıtlamak için "nefs" (benlik veya ruh) "nefs-i emmare" (kötü şeyler yapmayı emreden nefs) ve "nefs-i levvame" (pişmanlık içinde kendini suçlayan nefs) gibi kavramlardan bahseden Kur'an ayetlerini örnek olarak gösterebilirler. Bazen de, ayet veya hadislerin anlamlarını değiştirebilirler veya en azından kendi tutarsızlıklarının yarattığı hüsrandan kurtulmak için zorlama bir anlam arayışı içine girerler.

III. Özgürleşme Evresi

Üçüncü ve son evre; modern psikoloji ile İslam'ın yüzeysel benzerlikler sergilediği bazı yönleri olmasına karşın, aslında her ikisinin de hayat, insan ve evrendeki konumu ve kaderi hakkında tamamen farklı kavramlara ve apayrı bir yapıya sahip olduğunu anlamaya başladıkları evredir. Bu evrede, öncelikle Müslüman, sonra psikolog olduklarının farkına varmalıdırlar. Öyle ki görevleri ve sahip oldukları sınırlı bilgileri, kendi inanç ve ideolojilerine hizmet etmelidir. Kendilerine ve kendilerinden yardım talep edenlere karşı, neyi yapıp neyi yapamayacaklarını söyleyerek dürüst davranmalıdırlar. Her şeyi bildikleri, insan zihninin "uzmanı" oldukları

iddiasını bırakıp, alçak gönüllülükle Müslümanlara yadım etmelidirler. İslam hakkındaki yanlış görüşlerini düzeltmek için daha pek çok şey yapmaları ve bu konuda yüceler yücesi Allah'a güvenmeleri gerekir.

En küçük bir İslami hassasiyetleri varsa ve doğru davranabilirlerse, Müslüman psikologlar birinci evreden üçüncü evreye temayüz edip gelişebilirler. Özgürleşmiş Müslüman bir psikolog böyle bir hassasiyet taşımazsa, birinci veya ikinci evredeki henüz özgürleşmemiş kardeşleri için ne yapabilir!

Özgürleşmiş Müslüman psikolog, enerjisinin büyük kısmını, heyecanlı genç psikologların kertenkele deliğine düşmelerini önlemeye ayırmalıdır. Bunu da, psikolojinin İslam'a uygun olmayan yönlerinin zayıflığını en iyi şekilde açıklayarak ve tezini, İslami kanıtları vermeden önce günümüzdeki araştırmaların sonuçlarıyla destekleyerek yapmalıdır. Sonra da İslami ideolojiyle çelişmeyen alternatif psikolojik düşünce okullarının değerini onlarla tartışmalıdır.

Eğer bu Müslüman psikolog, bir üniversite profesörü ise omuzlarına alacağı sorumluluk daha büyük olmalıdır. Ancak, kertenkele deliğinin derinliklerinde kendilerini emniyete alan ve belirli psikoloji okullarını dogmatik olarak izleyip destekleyen meslektaşlarının direnç ve düşmanlığıyla karşılaşabilir. Bu meslektaşlarının çoğu, çukurun dışında kendilerini çıplak ve cahil hissedeceklerinden, rahatlarını bozanları istemeyeceklerdir.

Modern Müslüman düşünürlerin çoğu, Batı'nın sosyal bilimler alanında kendi kültüründen çıkmış teorilerini bırakın, İslam'la tabii bilimlerin teorilerini yüzeysel olarak uzlaştıranlara bile tahammül göstermezler. Ancak, özgürlüğünü kazanmış bir Müslüman psikolog, İslam'la psikolojiyi uzlaştıran ikinci evredeki kişilere şefkatli ve nazik davranmalıdır. Bu kişi, bir iç çatışma durumundadır; inancıyla mesleki bilgisi arasındaki tutarsızlığı zoraki kapamaya çalışmaktadır. Delikten başını çıkarmış bu psikoloğun, dışarının daha güvenli olduğunu hissetmesi için birinin onu cesaretlendirmesi

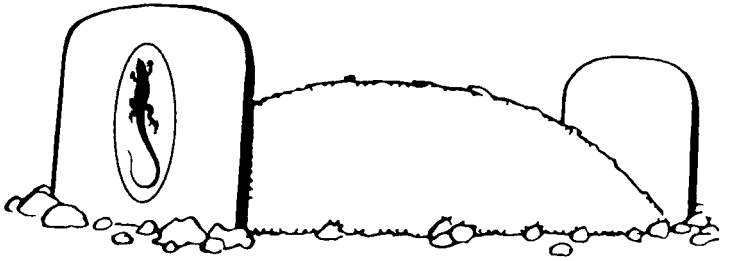
gerekir. Heyecanlı bir Müslümanın, kaba bir davranışı, onun gene kertenkele gibi deliğin kuytularına kaçmasına neden olabilir. Oysa o, düşüncelerinin orijinal olduğu ve İslam'ı modern bir ideoloji olarak resmettiği kanısındadır. Bu nedenle, Müslüman meslektaşlarının fikirlerini ilgiyle karşılamasını bekler. Ters bir karşılık, onu tümden muhalif kılabilir ve girdiği delikten çıkmayı reddedebilir. Gayretli Müslüman psikologlarla birlikteyken İslam'ı, İslam'la alakası olmayan Batılı psikoloji teorisiyle ilişkisinde destekler gibi görünebilir, fakat kendisi kertenkele deliğinde kalmaya devam eder. Bunlar, kovalanınca veya hayatına kasteden bir tehlike sezince, kuyruğunu bırakıp deliğine kaçan kertenkele gibi davranır; kendilerini deliğin kuytularında emniyete alırlarken, kuyrukları dışarıda saldırganları oyalamak için kıpraşmaya devam eder.

Şüphesiz, sıklıkla bilimsel toplantılar düzenleyip tebliğler sunan, yayımlayan, dağıtan ve bir İslami psikoloji dergisinin yayınlanmasını koordine eden aktif Müslüman psikologlar topluluğunun, pasif Müslüman psikologların faal bir Müslüman akademisyene doğru gelişim göstermesinde büyük katkıları olabilir.

Ancak, bir grup yaşlı psikolog, deliklerinde kalmak için direnmeye devam edecektir. Onlar orada fazlasıyla kalarak yüksek statüler elde etmişlerdir. Onlardan bazıları, kendilerini İslam'dan daha fazla severler. Bu nedenle Freudyen kurguları bilimsel gerçeklermiş gibi propagandaya devam edeceklerdir. Bu kişiler, izbe deliklerinin ağzından çıkamayacak kadar şişmanlamışlardır. Onları kendilerine layık gördükleri rahmetsiz mezar çukurlarında bırakmaktan başka yapabileceğimiz bir şey yoktur.

> *Ölülerle diriler de eşit olmaz. Gerçi Allah, her dilediğine işittirirse de sen, kabirlerdekine işittirecek değilsin.*[66]

[66] Fatır, 35/22.

Kaynakça

Kur'an-ı Kerim.

Hz. Peygamber'in (sav) Buhari ve Müslim'de rivayet edilen hadisleri.

Allport, Gordon, *The Individual and his Religion*, Macmillan, New York, 1953.

Anastasi, Anne, *Pyschological Testing*, Macmillan, New York, 1968.

Bakan, David, *On Method*, Jessey Inc., San Francisco, 1969.

__, *Sigmund Freud and the Jewish Mystical Tradition*, Van Nostrand Co., Princeton, 1958.

Bedri, Malik., "A new technique for the systematic desensitization of pervasive anxiety and phobic reactions", *Journal of Psychology.*, 65, 201-208.

__, Culture, Traditions and "Psychopathology", *Sudan Medical Journal*, 10, 1972.

__, *The Psychology of Children's Drawings* (in Arabic) Al-Fath Pub., Beyrut, 1966.

Bedri, M. ve Dennis, Wayne, "Human-figure Drawings in Relation to Modernization in Sudan", *Journal of Psychology*, 1964, 58.

Bellivaeau, F. ve Richter, L., *Understanding Human Sexual Inadequacy*, Cornet Books, Londra, 1974.

Coleman, James C., *Abnormal Psychology and Modern Life*, Scott Foresman, 1961.

Ellenberger, Henri F., *The Discovery of the Unconscious*, Allen Lane, The Penguin Press, Londra, 1970.

Ellis, Albert, *Sex Without Guilt,* Wilshire Book Co., Holywood, Kaliforniya, 1974.

Eysenck, Hans Jürgen, "Experimental Study of Freudian Concepts", *Bulletin of the British Psychological Society,* 25, 89, 1972.

Fink, P. ve Hammett, V., *Sexual Function and Dysfunction*, Davis Co., Philadelphia, 1969,

Frankl, Viktor Emil, *Man's Search for Meaning*, Hodder and Stoughton, Londra, 1964.

__, *Psyschoterapy and Existentialism*, Clarion Book Co., 1967.

Freud, Sigmund, *Obsessive Acts and Religious Practices.*

__, *New Introductory Lectures on Psychoanalysis*, Pelican Books, 1973.

Gilder, George F., *Sexual Suicide,* Bantam Book, New York, 1975.

Hac, Faiz el-, *Al-Ghazali's Concept of the Conditioned Reflex*, Unpublished Ph. D. thesis.

Hall, Calvin S. ve Lindzey Gardner, *Theories of Personality,* Wiley, New York, 1978.

Jehoda, M., "Social Psychology and Psychoanalysis: A Mutual Challenge", *Bulletin of the British Psychological Society, 25*, 89, 1972.

Malinowski, Bronislaw, *Sex and Repression in Savage Society,* Humanities, New York, 1927.

Milleegi, A., *Religious Development in Children and Adolescents* (in Arabic) Dârü'l-Maârif, Kahire, 1955.

Prothro, Edwin Terry, *Child Rearing in the Lebanon,* Harvard Middle Eastern Monoghraph Series, 1961.

Rachman, Stanley, *The Effects of Psychotherapy*, Pergamon Press, 1971.

Robert, Marthe, *From Oedipus to Moses,* Routledge and Kegan Paul, Londra, 1977.

Skinner, Burrhus Frederic, *Beyond Freedom and Dignity*, Bantam Books, New York, 1975.

Stafford-Clark, D., *What Freud Really Said*, Pelican Books, 1969.

Storr, Anthony, *The Integrity of Personality*, Pelican Books, 1974.

Szasz, Thomas S., *The Myth of Mental Illness*; Harper and Row, New York, 1974.

Dizin

Afrika 23, 62
Alkolizm 85
Allah 14, 16-18, 29, 30, 36, 58, 60, 66, 74, 86, 94, 95, 99, 100, 103, 104
Allport (Gordon) 75, 76, 92, 107
Amerika 11, 22, 33, 34, 53, 80, 88, 92
Anastasi (Anne) 40, 41, 107
Anormal psikoloji 22, 26
Anormal(lik) 22, 23, 24, 25, 27, 33, 53
Antipsikiyatri 22
Arabistan 17, 69, 85
Arap(lar) 16, 23, 31, 42, 44, 45, 98, 99
Aristo 70
Ateist 14, 29, 30, 31, 60, 85, 91, 96
Avrupa(lı) 24, 27, 33, 34, 39, 44, 57, 66, 79, 89
Avusturyalı 62

Bahtü'r-Ruda Eğitim Enstitüsü 51
Bakan (David) 53, 63, 107
Batı(lılar) 12-21, 26, 27, 31, 33, 34, 36, 39, 44, 47, 48, 51, 53, 56, 61, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 80-83, 87-89, 91, 93, 96-99, 100, 103, 104
Bedeviler 16, 17, 45, 85

Cargill 53
Cezire 24
Cihat 83, 86
Cinsel baskı 43, 47
Cinsellik eğitimi 47, 99
Coleman 35, 107
Cooper (David Graham) 22

Çift kişilik 55, 102

Davranışçılık (Behaviorism) 12, 15, 19, 20, 92
Davranışsal terapi 66, 72, 74
Dennis (Wayne) 44, 107

Din 19, 21, 29, 30, 53, 57, 58, 65, 71, 72, 76, 82, 83, 87, 95, 97
Doğu 81, 89
Duyarsızlaştırma terapisi 74, 76, 78

EAİ (Ev-Ağaç-İnsan Testi) 40, 42, 44
Ebu'l-Aziz el-Kavsi 70
Edimsel koşullanma 15, 16
Ego 62, 63, 102
Ego savunma mekanizması 62, 63
Ellenberger (Henri) 29, 59, 63, 107
Ellis (Albert) 48, 108
Emperyalizm 86
Eysenck (Hans J.) 63, 97, 108
Ezher Üniversitesi 83

Faslı 73
Frankl (Victor E.) 62, 93, 94, 95, 96, 108
Fransız 17, 63, 110
Freud (Sigmund) 29-31, 39, 53-55, 57-66, 91, 95, 96, 98, 99, 107, 108

Gazali 17, 70, 87
Geniş aile 34
Ghor vadisi 45
Gilder (George F.) 49, 50, 108
Gulliver ödülü 63

Hac (Faiz el-) 17
Hall (Calvin S.) 18, 88, 89, 108
Hartum 42, 77
Hartum Üniversitesi 42
Hedonizm 16
Hümanistik psikoloji 92
Hz. Ayşe 100

İbn Haldun 70
İbn Rüşd 87
İbn Sina 70, 87
İbn Sîrîn 70
İd 54, 61, 102
İmam Muhammed bin Suud İslam Üniversitesi 17
İngiltere 13, 22, 66
İslam 11, 12, 19, 20, 29, 31, 33, 34, 36, 39, 42, 47, 48, 56, 60, 66, 67, 69, 71, 73, 77, 79-89, 93-95, 97, 98, 100, 102-104
İstatistiksel bakış açısı 23

Jehoda (Marie) 62, 108
Jones (Ernest) 59
Jung (Carl) 91, 92, 102, 109

Kateksis 61
Katolik 19, 99, 100
Komünist 85
Koşullanma 15-17
Kur'an 16, 25-27, 36, 74, 75, 77, 82-84, 87, 88, 94, 95, 98-100, 102, 107
Kutub (Muhammed) 69

Laing (Ronald David) 22
Libido 54, 61
Lindzey (Gardner) 18, 88, 89, 108
Logoterapi 93, 95
Lut (as) 25, 26
Lübnan 61

Machover (Karen) 44
Malinowski (Bronislaw) 61, 108
Maslow (Abraham) 26, 92
Materyalist 8, 20, 26, 29, 47, 91, 96
Materyalizm 86
Mazoşist 25
Medine 99
Mısır 81
Milleegi 57, 108
Mittelmann (B.) 26
Modern aile 34
Muhasibi 70
Müslüman Sosyal Bilimciler Derneği 11, 88
Müslüman(lar) 11-13, 17-21, 27, 30, 31, 33, 34, 39, 42, 44, 47, 48, 51, 53-55, 57-59, 66, 69-73, 75, 77-89, 93-104

Nazi toplama kampları 93
Nefs-i emmare 102, 111
Nefs-i levvame 102, 111
Nietzsche (Friedrich Wilhelm) 94
Noojenik nevroz 94

Obsesif nevroz 76
Obsesif-kompülsif bozukluk 29
Oedipal çatışma 59, 61, 99
Oedipus kompleksi 43, 54, 66, 98
Omdurman 77, 83

Pakistan(lı) 13, 79, 81
Pavlov (İvan Petroviç) 16
Pekiştirme 13, 15, 18
Pfister (Oskar) 64
Prothro (Edwin Terry) 61, 62, 108
Psikanaliz 12, 31, 53, 54, 57, 58, 62-66, 91, 92, 97
Psikometri 39
Psikoterapi 65, 66, 70, 71, 73, 96

Rabat Üniversitesi 73
Rachman (Stanley) 65, 108
Riyad Üniversitesi 11
Robert (Marthe) 63, 64, 108
Rogers (Carl) 92
Rorschach testi 40, 42, 43

Sadomazoşizm 24
Skinner (Burrhus Frederic) 15-18, 108
Sofokles 65
Stafford-Clark (David) 30, 108
Storr (Anthony) 35, 108
Sudan 23, 24, 42, 44, 77, 81, 83, 107
Suriye 81
Suudi Arabistan 17, 69
Suef (Mustafa) 70
Sünnetullah 88
Süper ego 102
Szasz (Thomas S.) 22, 23, 108

Şifahi anlatım yöntemi (verbalism) 82
Şuayb (as) 25

Taine (Hippolyte Adolphe) 59

Tarde (Gabriel) 59
TAT (Tematik Algı Testi) 40, 42, 43, 45
Torbiand adası 61
Truva 65

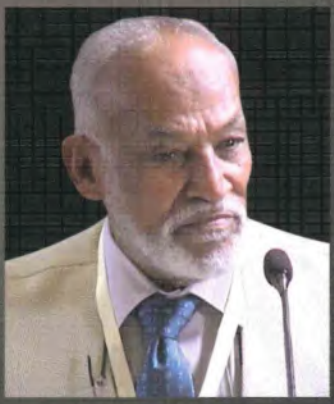
Uluslararası Psikanaliz Derneği 91
Uygulamalı psikoloji 21, 22

Ürdün 45

Watson (John) 16

Yahudi(ler) 11, 12, 19, 63-65, 87, 99
Yahudi-Hıristiyan 12, 19, 87
Yahudi ruhu 64, 112
Yansıtma teknikleri 39, 40
Yunan 59, 70

Zevar (Mustafa) 57, 58, 59, 66, 111, 112

Müslüman Psikologların Çıkmazı

Prof. Dr. Malik Bedri

1932'de Sudan'ın önemli ailelerinden birinin çocuğu olarak dünyaya gelen Prof. Dr. Malik Bedri, doktorasını İngiltere'deki Leicester Üniversitesi'nde yapmış, klinik psikoloji uzmanlığını ise Londra Üniversitesi Middlesex Tıp Fakültesi Psikiyatri Bölümü'nde tamamlamıştır.

Arap ülkeleri ve Sudan'da farklı hastane ve kliniklerde psikolog olarak da görev alan Bedri, Hartum ve Juba gibi çeşitli üniversitelerde dersler vermiş, görev aldığı birçok üniversitenin psikoloji bölümlerinin kurucusu olmuştur. Ayrıca Uluslararası Malezya İslam Üniversitesi'nde İslam Düşüncesi ve Medeniyeti Enstitüsü'nün dekanlığını yapmıştır. Halen İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi'nde dersler vermektedir.

Başta Türkçe, Arapça, İngilizce, Endonezce, Boşnakça ve bazı Swahili dilleri olmak üzere pek çok dile çevrilen eserlerinden bazıları şunlardır:

Düşünme – Gözlemden Tanıklığa

The Aids Crisis: An Islamic Socio-Cultural Perspektive

Contemplation - An Islamic Psychospiritual Study

Bugün bir taraftan İngiltere ve Avrupa'da pek çok psikoloğun psikanalizden yüz çevirdiğini ve İslam'la nispeten çatışmayan yeni rakip ekollerin ortaya çıktığını görürken, diğer taraftan Müslüman ülkelerde birçok psikoloğun kendilerini hâlâ Freud'un kertenkele deliğinde emniyette hissettiklerini görüyoruz.

Psikolog, öznel olarak neyi kendine referans aldığını itiraf edebilirse, önyargılarının gözlemlerini nasıl etkilediğini daha iyi görebilir ve deneysel kanıtlar gerektirdiği takdirde pozisyonunu hemen değiştirmeye hazır olur.

Freud, çocuğun babasına karşı olan duygularını Oedipus kompleksini geliştirmek için kullanıyor. Bir Müslüman ise aynı bilgiyi kullanarak, fıtrat üzerine bir teori geliştirmek için kullanabilir. Kısacası, aynı veriyi gözlemleyip kayıt altına alarak, hem İslami hem de gayri İslami bir teori geliştirilebilir. İslam'ın tasvir ettiği şekliyle fıtratı, Allah'ın bizi dünyaya göndermeden evvel ruhlarımızla yaptığı anlaşma olarak özetleyebiliriz. Dolayısıyla, Allah'a "kulluk" bizim psişemize ve ruhumuza işlenmiş; sistemimize kodlanmıştır. Eğer bu dünyada Allah'a kul olunmazsa, doğuşumuzla beraber getirdiğimiz bu kulluk fıtratı bizi başka şeylere kul olmaya sevk eder. Çocuğun anne babasını ve esrarengiz güçleri yüceltmesi, onları bir tanrı gibi görmesi, bu doğal duygunun yani kulluk duygusunun sistemimizde köklü olarak yerleşik olduğunun kanıtıdır.

ISBN 978-605-5222-58-1

9 786055 222581

MAHYA

www.mahyayayincilik.com.tr